

สถานภาพงานวิจัยด้านวัฒนธรรมของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

**ปรีชา อุตระภูณ
สุวิทย์ ธีรศาศวัต
ชิน ศรีสวัสดิ์**

เสนอต่อ

สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ

2537

บทคัดย่อ

การศึกษาศานาภาพงานวิจัยด้านวัฒนธรรมของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เป็นการ
ศึกษาจากงานวิจัยและวิทยานิพนธ์ที่มีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมภาคตะวันออกเฉียงเหนือประมาณ
1081 เรื่อง โดยแยกเป็นหมวดได้ 7 หมวด คือ งานวิจัยเกี่ยวกับกลุ่มชาติพันธุ์ เกี่ยวกับ
วัฒนธรรมและการพัฒนา เกี่ยวกับความเชื่อและประเพณี เกี่ยวกับวรรณกรรม เกี่ยวกับ
ประวัติศาสตร์ เกี่ยวกับเศรษฐกิจ และเกี่ยวกับการเมืองการปกครอง วัตถุประสงค์ของการ
ศึกษา เพื่อชี้ให้เห็นว่าจากอดีตถึงปัจจุบัน (2536) มีการศึกษาวิจัยวัฒนธรรมอีสานในเรื่องอะไรบ้าง
ความสนใจในการศึกษาวัฒนธรรมอีสานที่ผ่านมามีแนวโน้มเป็นอย่างไร

ผลการศึกษานพบว่า งานวิจัยด้านวัฒนธรรมส่วนใหญ่จะอยู่ในหมวดวรรณกรรมและ
ประวัติศาสตร์ โดยที่การศึกษาวรรณกรรมส่วนใหญ่เป็นการศึกษาวิเคราะห์วรรณกรรมลายลักษณ์
เฉพาะเรื่อง ส่วนการศึกษาประวัติศาสตร์ ส่วนใหญ่เป็นการศึกษาประวัติศาสตร์อีสานในช่วง
สมัยรัชกาลที่ 5 และเป็นเรื่องเกี่ยวกับกบฏผีบุญและกบฏอื่นๆ รวมถึงเป็นการศึกษาประวัติศาสตร์
เมืองเสียมเป็นส่วนใหญ่ งานวิจัยที่มีน้อยมากคือ ด้านการเมืองการปกครอง อย่างไรก็ตามสิ่งที่น่า
สังเกตคือ งานวิจัยวัฒนธรรมอีสานที่ศึกษาวัฒนธรรมในฐานะที่เป็นองค์รวม และการศึกษา
กระบวนการเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมยังมีอยู่ค่อนข้างน้อย

Abstact

The study of written document on culture of the Northeast of Thailand was conducted through approximately 1081 research papers and theses dealing with culture of the Northeast of Thailand. These publications were categorized into 7 topics as follows. :

- Ethnic groups
- Culture and Development
- Tradition and Beliefs
- Literature
- History
- Economy
- Politics

The purposes of the study were to investigate how research on Isarn culture has been conducted from the past up to the present time (1993) and what trends of Isarn culture studies were

Result

The study indicated that research on culture was mainly on History and Literature. The research on History was focused on the events during the reign of King Rama 5, "Pee Boon Rebels" and other rebels. Moreover, the study of History was chiefly on city History. The study of Literature was mainly on the analysis of certain written literature. The study also pointed out that research on politics was very few. The study of Isarn culture using wholistic approach and the study of the changing culture were rather less focused.

คำนำ

งานศึกษาสภาพงานวิจัยด้านวัฒนธรรมของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เป็นการศึกษาสำรวจองค์ความรู้การวิจัยวัฒนธรรมทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือในด้านต่าง ๆ เพื่อเข้าใจสภาพปัจจุบันและจะได้เน้นแนวทางในการส่งเสริมและพัฒนางานวิจัยด้านวัฒนธรรมของภาคตะวันออกเฉียงเหนือต่อไป

คณะผู้ศึกษาขอขอบคุณ คณะอนุกรรมการวิจัยวัฒนธรรมภาคตะวันออกเฉียงเหนือที่มอบหมายให้คณะผู้ศึกษาได้ทำงานนี้ สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติที่ให้การสนับสนุนการศึกษา และคุณเดือนเพ็ญ ลือพงศ์พัฒนา เจ้าหน้าที่ศูนย์ข้อมูลท้องถิ่นเพื่อการพัฒนาวิทยาลัยครุนครราชสีมา ที่ช่วยผลิตรายงานการศึกษานี้ออกมาเป็นรูปเล่ม

ปรีชา อุตระกุล
สวิทย์ ธีรศาสตร์
ชิน ศรีสวัสดิ์

สารบัญ

บทคัดย่อภาษาไทย

บทคัดย่อภาษาอังกฤษ

คำนำ

สารบัญ

สถานภาพงานวิจัยภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

ความนำ	1
การศึกษาเกี่ยวกับกลุ่มชาติพันธุ์	1
การศึกษาเกี่ยวกับความเชื่อ ประเพณี	3
การศึกษาเกี่ยวกับวรรณกรรม	5
การศึกษาเกี่ยวกับประวัติศาสตร์อีสาน	6
1. ประวัติศาสตร์อีสาน (เน้นการเมือง/การปกครอง/สังคม)	7
2. ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจอีสาน	14
3. ประวัติศาสตร์หมู่บ้าน	16
4. ประวัติศาสตร์การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ การเมือง สังคม วัฒนธรรม และการเปลี่ยนแปลงเฉพาะเรื่อง	18
งานวิจัยเกี่ยวกับเศรษฐกิจอีสาน	20
1. กลุ่มงานวิจัยด้านการเกษตร	21
2. กลุ่มงานวิจัยด้านอุตสาหกรรม	24
3. กลุ่มงานวิจัยด้านการตลาด	24
4. กลุ่มงานวิจัยด้านแรงงาน	26
5. กลุ่มงานวิจัยด้านองค์กรของเกษตรกร ของชุมชน และของกลุ่มอาชีพ	27
6. กลุ่มงานวิจัยเศรษฐกิจอื่นๆ	28
การศึกษาวิจัยด้านการเมืองการปกครอง ในภาคอีสาน	29

บรรณานุกรม

สถานภาพงานวิจัยวัฒนธรรมภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

ปรีชา อุตระกุล
สวิทย์ ธีรศาสตร์
ชิน ศรีสวัสดิ์

ความนำ

จากการศึกษาและจัดทำบรรณนิทัศน์งานวิจัย วัฒนธรรม ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ซึ่งศึกษาจาก งานวิจัยและวิทยานิพนธ์ที่อยู่ตามหอสมุด และศูนย์เอกสารในสถาบันการศึกษาต่าง ๆ พบว่ามีงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมภาคตะวันออกเฉียงเหนือประมาณ 1,081 เรื่อง (ปรีชา อุตระกุล และคณะ, 2535) แยกเป็นหมวดต่าง ๆ ได้ 10 หมวด

บทความนี้ได้คัดเลือกงานวิจัยวัฒนธรรมบางส่วนมาพิจารณา โดยแบ่งออกเป็น 7 หมวด คือ

1. งานวิจัยเกี่ยวกับกลุ่มชาติพันธุ์
2. งานวิจัยเกี่ยวกับวัฒนธรรมและการพัฒนา
3. งานวิจัยเกี่ยวกับความเชื่อและประเพณี
4. งานวิจัยเกี่ยวกับวรรณกรรม
5. งานวิจัยเกี่ยวกับประวัติศาสตร์
6. งานวิจัยเกี่ยวกับเศรษฐกิจ
7. งานวิจัยเกี่ยวกับการเมืองการปกครอง

วัตถุประสงค์ของบทความนี้ก็เพื่อชี้ให้เห็นว่าจากอดีตถึงปัจจุบัน (2536) มีการศึกษาวิจัยวัฒนธรรมในภาคอีสานในเรื่องอะไรบ้าง ความสนใจในการศึกษาวัฒนธรรมอีสานที่ผ่านมามีแนวโน้มเป็นอย่างไร

การศึกษาเกี่ยวกับกลุ่มชาติพันธุ์

งานศึกษาเกี่ยวกับกลุ่มชาติพันธุ์ในอีสานที่น่าสนใจในระยะแรก ๆ เป็นงานของนักมานุษยวิทยาชาวตะวันตก เช่น งานของ Keyes (1966) ที่ศึกษากลุ่มไทยลาว และงานของ Kirsch (1967) ที่ศึกษากลุ่มผู้ไท นอกนั้นเป็นงานของนักวิชาการท้องถิ่นชาวไทย ในจำนวนนี้มีงานของ สมศักดิ์ ศรีสันติสุข และสุวรรณ บัวทวน (2528) ที่ศึกษาความเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมของชุมชนชาติพันธุ์ชาวโซ่ และชาวผู้ไท ในเขตจังหวัดกาฬสินธุ์ พบว่าชุมชนชาติพันธุ์ทั้งสองต่างอพยพมาจากฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขง และตั้งหลักแหล่งอยู่ในที่ปัจจุบัน มากกว่า 160 ปี โดยชาวโซ่ชอบตั้งหลักแหล่งอยู่ในที่เนินสูง ในขณะที่ผู้ไทนิยมตั้งหลักแหล่งอยู่ในที่ลุ่มหุบเขา

สมศักดิ์ ศรีสันติสุขและคนอื่น ๆ (2530) ศึกษาการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ การเมือง สังคม และวัฒนธรรมในชุมชนบ้านเยอ ไทยดำ และไทยลาว ในจังหวัดศรีสะเกษ เลย และชัยภูมิ ตามลำดับ ซึ่งพบว่าทั้ง 3 ชุมชน มีแบบแผนการตั้งถิ่นฐาน และอาชีพคล้ายคลึงกัน ในด้านความเชื่อ ไทยดำยังมีความเชื่อในผีบรรพบุรุษเข้มแข็งกว่า ซึ่งสอดคล้องกับงานของ ชาคริต อนันทรำวัน (2525) ที่ศึกษาไทยดำที่หมู่บ้านป่าหนาด ตำบลเขาแก้ว อ. เชียงคาน จ. เลย งานวิจัยกลุ่มชาติพันธุ์ที่ศึกษาในด้านการผสมกลมกลืนทางวัฒนธรรม มีงานของ ขบวน พลตรี (2527) ที่ศึกษาการผสมกลมกลืนทางวัฒนธรรมของ ไซ่กับวัฒนธรรมของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ศึกษาการตั้งถิ่นฐานในเขตสองตำบลในจังหวัดสกลนคร และงานของ สุนทร สุรวาทกุล (2531) ศึกษาการผสมกลมกลืนทางวัฒนธรรมของชาวไทยที่พูดภาษาลาว กวย และเขมร ที่บ้านเกาะแก้ว อำเภอสำโรงทาบ จังหวัดสุรินทร์

นอกจากนี้ยังมีงานวิจัยที่ศึกษากลุ่มชาติพันธุ์อื่น ๆ ในด้านประวัติศาสตร์ สังคม และวัฒนธรรม เพื่อทำความเข้าใจเกี่ยวกับลักษณะเฉพาะของกลุ่มชาติพันธุ์ที่ศึกษา เช่น กรณีงานของ สุรัตน์ วรารัตน์ (2530) ศึกษาชนกลุ่มชาติพันธุ์กะเลิง ที่สกลนคร ปรีชา อุตระกุล และ กนก ไตสุรัตน์ (2530) ศึกษาชนกลุ่มชาติพันธุ์ชาวนน ที่ชัยภูมิ งานของไพฑูรย์ มีกุล (2531) และ (1984) ศึกษาไทยกวย ที่มหาสารคามและสุรินทร์ และงานของ สมิทธิ์ สระอุบล (2531) ที่ศึกษาไทยย้อ จ. กาฬสินธุ์

งานวิจัยกลุ่มชาติพันธุ์อีกประเภทหนึ่งคือ การศึกษาด้านภาษาของกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ ในภาคอีสาน เช่นงานศึกษาภาษากะเลิง ของกนิษฐา รัตนโกเศศ (2533) ซึ่งศึกษาลักษณะคำซ้ำในภาษากะเลิง บ้านกุดต นครพนม และงานของกอบกุล มาเวียง (2533) ศึกษาคำลักษณะนามในภาษากะเลิง บ้านดงมะไฟ จังหวัดสกลนคร การศึกษาวรรณยุกต์ภาษาญ้อ ของ กาญจนา คูวัฒนศิริ (2523) สำหรับภาษาชาวนนมีงานที่น่าสนใจของ Gerard Diffloth (1984) *The DVARAVATI OLD MON LANGUAGE and NYAH KUR* และงานของ Theraphan L. Thongkum (1984) *NYAH KUR (CHAO BON) - THAI - ENGLISH DICTIONARY*

งานศึกษาเกี่ยวกับวัฒนธรรมและการพัฒนา

ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เป็นภาคที่มีโครงการพัฒนาทั้งของรัฐ และเอกชน ที่มุ่งที่สังคมในชนบทมากที่สุด เมื่อเทียบกับภาคอื่น ๆ งานวิจัยที่ศึกษาเกี่ยวกับวัฒนธรรมและการพัฒนาในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ส่วนใหญ่เป็นการศึกษาประเด็นหมู่บ้านกับผลกระทบจากการพัฒนา และเป็นการศึกษาเกี่ยวกับศึกษาของชุมชน ผู้นำในการพัฒนาชนบท เช่น งานของ ไพบโรจน์

สไมสร และคนอื่น ๆ (2530) ศึกษาการเปลี่ยนแปลงของหมู่บ้านและรูปแบบการพัฒนาที่เหมาะสมพบว่าเดิมหมู่บ้าน เป็นชุมชนเกษตรกรรมพึ่งตนเองที่อาศัยการผลิต เพื่อบริโภคเป็นหลัก และพึ่งพาทรัพยากรรอบด้าน การเปลี่ยนแปลงของชุมชนเกิดจากการกระทำของระบบภายนอก ผ่านกิจกรรมทางเศรษฐกิจและการปกครอง ซึ่งมีผลกระทบต่อเปลี่ยนแปลงโครงสร้างอำนาจของชุมชนตลอดจนความเชื่อดั้งเดิม งานของ มงคล ด้านานินทร์ และคนอื่น ๆ (2533) ศึกษาประสบการณ์และผลกระทบของการพัฒนาชนบท และศึกษาภาพชุมชนในภาคอีสานที่ศึกษาเจาะลึกจาก 6 หมู่บ้านในภาคอีสาน พบว่าโครงสร้างของชุมชนเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมรวมทั้งความสัมพันธ์กับภายนอก ทั้งความสัมพันธ์กับรัฐ ธุรกิจเอกชน และองค์กรพัฒนาเอกชน ปรีชา อุตระกุล และคนอื่น ๆ (2533) ศึกษาศึกษาภาพ และเครือข่ายผู้นำท้องถิ่น 8 กรณีศึกษา พบว่ามีทั้งผู้นำทางความคิด ผู้นำทางศีลธรรม และผู้นำทางด้านเทคนิคอาชีพ ผู้นำแต่ละคนมีเครือข่ายทั้งที่เป็นเครือข่ายธรรมชาติที่เป็นเครือญาติและลูกศิษย์ และเครือข่ายจัดตั้งที่รัฐและเอกชนเข้าไปจัดตั้ง ผู้นำที่ศึกษามีศึกษาภาพในการวิเคราะห์ปัญหาหมู่บ้านและแสวงหาทางออกในการแก้ปัญหาด้วยตัวเอง เช่น ศรีสวัสดิ์ (2532) ศึกษาการมีส่วนร่วมของผู้นำท้องถิ่นในการพัฒนาชนบท ศึกษากรณีสองหมู่บ้านในจังหวัดสุรินทร์ พบว่าผู้นำที่ประสบความสำเร็จในการพัฒนา คือ ผู้นำที่เคยมีประสบการณ์ในงานพัฒนาโครงการกระตุ้นจากภายนอก และผู้นำมีศึกษาภาพ ชาวบ้านมีความสามัคคีและมีฐานะทางเศรษฐกิจดี ปัจจัยที่มีผลต่อการพัฒนา คือ ผู้นำชุมชน และแรงกระตุ้นจากหน่วยงานภายนอก นอกจากนี้ยังมีงานของ บุญยัง หมั่นดี (2533) ศึกษาวัฒนธรรมชุมชนที่เอื้อต่อการพัฒนาชนบท กรณีหมู่บ้าน ในจังหวัดสุรินทร์ งานของ ถวิล เดชบุรีรัมย์ (2533) ศึกษาพฤติกรรมกรรมการสื่อสารขององค์กรประชาชนในหมู่บ้านเทคโนโลยี : กรณีบ้านไคร่นุ่น มหาสารคาม งานของนพรัตน์ อ่อนคำ (2531) ศึกษาผลกระทบจากการพัฒนารัฐบ้านต่อวัฒนธรรมและเศรษฐกิจ ศึกษาเฉพาะบ้านคำครตา จังหวัดยโสธร การศึกษาเกี่ยวกับผลของโครงการพัฒนาต่อชุมชนที่น่าสนใจคือ งานของวิยุทธ์ จำรัสพันธ์ และคนอื่น ๆ (2532) ที่ศึกษาการเปลี่ยนแปลงและรูปแบบการพัฒนาของหมู่บ้านในเขตป่าไม้ : การวิเคราะห์เชิงเปรียบเทียบ โดยศึกษาหมู่บ้านที่จัดตั้งโดยทางการและหมู่บ้านที่เกิดขึ้นเองโดยธรรมชาติ พบว่า โครงการพัฒนาที่หน่วยงานภายนอกนำเข้าไป มักจะผ่านทางกรรมการหมู่บ้าน และมักจะกระจายผลประโยชน์ไม่ทั่วถึง อันนำไปสู่ความขัดแย้งในหมู่บ้าน และมักขาดการติดตามผลทำให้โครงการหยุดชะงักหรือล้มไปในเวลาไม่นาน

การศึกษาเกี่ยวกับความเชื่อ ประเพณี

งานศึกษาเกี่ยวกับความเชื่อในภาคอีสาน ที่ศึกษามากคือ การศึกษาความเชื่อใน

ด้านไสยศาสตร์ โดยเฉพาะที่เกี่ยวกับสุขภาพอนามัย เช่น งานของ ชัยยนต์ เหมาน (2533) ศึกษาการรำผีฟ้าในเขตอำเภอบรบือ มหาสารคาม โดยศึกษาหมอรำผีฟ้า 5 คน เพื่อทำความเข้าใจองค์ประกอบและพิธีกรรมรำผีฟ้าตลอดจนความสัมพันธ์ระหว่างการรำผีฟ้า กับโครงสร้างทางสังคม ชื่น ศรีสวัสดิ์ (2530) ศึกษาความเร้นลับในหมู่บ้านไทยเขมร : กรณีความเชื่อในเรื่องคาถาอาคม พบว่าชาวบ้านอาศัยความเชื่อเหล่านี้ในการป้องกันตัว และบางครั้งก็สร้างความปลอดภัยแก่ร่างกายในหมู่บ้าน ศรีสุวรรณ อินทร์นอก และ สำรวม หล้ากระโทก (2529) ศึกษาอิทธิพลของหมอธรรมที่มีต่อชาวบ้านสองพี่น้อง ตำบลหนองสาหร่าย อำเภอชุมพวง จังหวัดนครราชสีมา วิเชียร พงทัญญู (2534) ศึกษาหมอธรรม : ศึกษาเฉพาะกรณีอำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม งานวิจัยเกี่ยวกับหมอธรรมทั้งสองเรื่องมีข้อค้นพบคล้ายกัน ในด้านบทบาทและหน้าที่ของหมอธรรมในสังคมหมู่บ้าน ทั้งยังมีบทบาทในด้านการให้การรักษาพยาบาลความเจ็บป่วยของชาวบ้าน โดยเฉพาะโรคที่เกิดจาก การกระทำของผีและอำนาจคุณไสย การศึกษาความเชื่อไสยศาสตร์ยังมีในงานของ อมรรัตน์ ฤทธิ์เรือง (2514) เรื่องความเชื่อทางด้านไสยศาสตร์ และผีสิงเทวดาของอำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์ และในงานของ สุเมธ คงสวัสดิ์ (2531) เรื่อง ความเชื่อของชาวบ้านพลวง ตำบลกึ่งแคน อำเภอปราสาท จังหวัดบุรีรัมย์ และงานของ อนุกุล คลังบุญครอง และ อำนวยศิลป์ สุขศรี (2527) เรื่อง ศึกษาลายสักขาของผู้ชายชาวอีสาน

งานวิจัยด้านความเชื่อที่แตกต่างไปจากงานอื่น ๆ คืองานของสุนีย์ เลี้ยวเพ็ญวงษ์ และคนอื่น ๆ (2532) ที่ศึกษาความเชื่อเกี่ยวกับต้นไม้ : ศึกษากรณีหมู่บ้านโนนอำนวย อำเภอท่าคันโท จังหวัดกาฬสินธุ์ และหมู่บ้านทุ่งสว่าง อำเภอหนองบัวแดง จังหวัดชัยภูมิ ที่พบว่าชาวบ้านมีความเชื่อและความรู้เกี่ยวกับธรรมชาติและการใช้ประโยชน์จากต้นไม้มากมาย

สำหรับงานศึกษาด้านประเพณี มีงานของ วิไลวัลย์ กฤษณะภักดี และวิจิต กฤษณะภักดี (2526) เรื่อง ประเพณีผลการผูกเสี่ยว : ศึกษาเฉพาะกิ่งอำเภอเปือยน้อย จังหวัดขอนแก่น งานของ สุรัตน์ วรารัตน์ (2524) เรื่อง การศึกษาเชิงเปรียบเทียบประเพณีวัฒนธรรมของชาวไทย ชาวไซ : ศึกษาเฉพาะกรณีอำเภอพรณานิคม และอำเภอกุสุมาลย์ งานศึกษาด้านประเพณีที่น่าสนใจคือ งานของ สุริยา สมุทคุปต์ และคณะ (2534) เรื่อง บุญเวสของชาวอีสาน การวิเคราะห์และตีความหมายทางมานุษยวิทยา และเรื่อง บุญข้าวประดับดิน และบุญข้าวสาก : พิธีกรรม ข้าวและมนุษย์ในบริบททางสังคมและวัฒนธรรมของชาวอีสาน เรื่อง บุญเวส ผู้ศึกษานำเสนอว่า เป็นพิธีกรรมแห่งความอุดมสมบูรณ์ที่ช่วยลดความวิตกกังวลภายในใจของชาวบ้านอีสานที่จะต้องเผชิญกับความไม่แน่นอนของธรรมชาติ ขณะเดียวกันก็ได้ช่วยกระชับ

โครงสร้างทางสังคมของหมู่บ้านให้มั่นคงยิ่งขึ้น สำหรับประเพณีบุญข้าวประดับดินและบุญข้าวสาก สุริยา และคณะ เสนอว่า เป็นพิธีกรรมที่มีความสำคัญทั้งในด้านสังคม เศรษฐกิจ และนิเวศวิทยา เพราะแก่นของประเพณีดังกล่าว เน้นที่ความอุดมสมบูรณ์ของข้าวและพืชพันธุ์ โดยอาศัยความเชื่อเรื่อง ผีบรรพบุรุษ และผีตาแฉะ เป็นสื่อกลาง

การศึกษาเกี่ยวกับวรรณกรรม

งานวิจัยวรรณกรรมอีสาน มีประมาณ 43 เรื่อง ในจำนวนนี้เป็นการศึกษาวรรณกรรมมุขปาฐะ (บอกเล่า) 13 เรื่อง วิจัยวรรณกรรมลายลักษณ์ 30 เรื่อง

การวิจัยวรรณกรรมมุขปาฐะ เป็นการศึกษารวบรวมวิเคราะห์ นิทานพื้นบ้าน และเพลงพื้นบ้าน เช่น งานของ ศรีสุดา เอื้อนครินทร์ (2520) ศึกษานิทานพื้นบ้านผู้ไทย ตำบลเรณูนคร จังหวัดนครพนม ปรีชา อุยตระกูล (2520) ศึกษานิทานพื้นบ้านจากรังกาใหญ่ อำเภอนิมาย จังหวัดนครราชสีมา ยุพดี จรรย์ยานนท์ (2522) ศึกษานิทานชาวบ้านจากตำบลจอมพระ อำเภอจอมพระ จังหวัดสุรินทร์ ในด้านเพลงพื้นบ้าน เช่น งานของ ดาวร สุนงกษ และคนอื่น ๆ (2526) เพลงโคราช : การศึกษาในเชิงวิเคราะห์และวิจารณ์ จารุวรรณ ธรรมวัตร(มป.) บทบาทของหมอลำต่อสังคมอีสานในช่วงกึ่งศตวรรษและอร่ามจิต ชินช่าง(2531) กาพย์เซิ้งบั้งไฟ : ศึกษากรณี อำเภอเมือง จังหวัดยโสธร การศึกษานิทานและเพลงพื้นบ้าน ส่วนใหญ่เป็นการศึกษารวบรวม จำแนก และวิเคราะห์โดยคำนึงถึงบริบทของชุมชนและโครงสร้างของวรรณกรรม การศึกษาอีกแนวหนึ่งของวรรณกรรมมุขปาฐะที่ปรากฏคือ การศึกษาในเชิงเปรียบเทียบกับวรรณกรรมมุขปาฐะของภูมิภาคอื่น เช่นงานของทรงศักดิ์ ปรากฏวัฒนากุล(2531) ศึกษาเปรียบเทียบคำอุบ่าว อุสาว ลานนากับภูเขาเกี่ยวอีสาน และงานของ พรสวรรค์ พรพมา (2532) เปรียบภานิตล้านนาจากตำบลดานตะวัน อำเภอพาน จังหวัดเชียงราย กับภานิตอีสานจากตำบลดงตอ อำเภอเมือง จังหวัดเลย นอกจากนี้ยังมีงานวิจัยที่ศึกษารวบรวมวรรณกรรมมุขปาฐะหลายประเภทแล้ววิเคราะห์ภาพรวมทั้งหมด เพื่อศึกษาโลกทัศน์ และวัฒนธรรมของชุมชนที่เป็นเจ้าของวรรณกรรมนั้น เช่น งานของ จารุณี กองพลพรหม (2522) โลกทัศน์ : วรรณกรรมพื้นบ้านหมู่บ้านชามธาตุ จังหวัดขอนแก่น และงานของ ปรีชา อุยตระกูล และ นฤมล ปิยวิทย์ (2533) ศึกษาวัฒนธรรมพื้นบ้านที่เกี่ยวข้องกับเด็กในจังหวัดนครราชสีมา

ในส่วนของวรรณกรรมลายลักษณ์ ส่วนใหญ่เป็นงานการศึกษาวิเคราะห์วรรณกรรมเฉพาะเรื่อง เช่น งานของ ธวัช ปุณโฑก (2526) พื้นเวียง : การศึกษาประวัติศาสตร์และวรรณกรรมอีสาน งานของกัญญา บุรีรัตน์ (2532) สังคีลชัย : วิเคราะห์วิจารณ์เชิงประวัติ

จันทิมา อัมฤทธิ (2530) การศึกษาเรื่องสุนทรภู่ โหมกชาลีอันวาท้องถิ่นอีสาน ชฎารัตน์ สุนทรธรรม (2528) การศึกษารามเกียรติ์ท้องถิ่นอีสาน นางลักษณ์ ชุนทวิ (2530) การศึกษาคุณค่าวรรณกรรมอีสาน เรื่องเสียงสวรรค์ พิสูจน์ใจเที่ยงกล (2530) วิเคราะห์วรรณกรรม เรื่องห้องคอกุ้ม ยุพิน สุวรรณฤทธิ (2529) วิเคราะห์เรื่องไก่แก้ว วรรณศักดิ์นิจิตร บุญเสริม (2532) วิเคราะห์วรรณกรรมท้องถิ่นหรือเจียง เล่ม 1 สันที อาบัวรัตน์ (2528) วิเคราะห์มาลัยหมั้น มาลัยแสน สุนันท์ ศาสตราวาทา (2523) วิเคราะห์กาพย์เห่ สุกุม สมจิตศรีปัญญา (2534) วิเคราะห์นางแดงอ่อน วิเคราะห์เรื่องสังข์อมธาตุ (2534) และผาแดง นางไอ่ (2524) สุรีย์รัตน์ ทาญคำ (2527) วิเคราะห์สุริวงศ์ อดภา อัครปียานนท์ (2528) วิเคราะห์เวสสันดรชาดก ฉบับอีสาน นอกเหนือจากการศึกษาวรรณกรรมรายเรื่องแล้ว ยังมีงานวิจัยอีกประเภทหนึ่งที่ศึกษาลักษณะร่วมของวรรณกรรมหลาย ๆ เรื่อง ในบางด้าน เช่น ในด้านรูปแบบจัดงานของ จารุวรรณ จันทรเกษ (2519) ศึกษาแนวคิดด้านค่านิยมในวรรณกรรม ร้อยกรองของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และงานของ รำเพย ไชยสินธุ์ (2526) กระบวนจินตภาพในวรรณกรรมร้อยกรองอีสาน งานของสุนทรภู่ ทองคล้อย (2524) ลักษณะร้อยกรองพื้นถิ่นอีสาน สำหรับลักษณะร่วมในด้านเนื้อหาและแนวคิดที่ปรากฏในวรรณกรรมก็มีผู้สนใจศึกษาไว้หลายประเด็น เช่น งานของ กุสุมา ชัยวินิตย์ (2531) ศาสนาชาวบ้านในวรรณกรรมนิทานพื้นบ้านอีสาน งานของเครือวัลย์ ปัญญาณี (2533) ตัวละครเอกแหวกขนบในวรรณกรรมอีสาน : การศึกษาเชิงวิเคราะห์วิจารณ์ งานของชัยณรงค์ โคตะนนท์ (2533) อุดมคติเกี่ยวกับผู้นำในวรรณกรรมอีสานประเภทวรรณกรรมคำสอน งานของปรีชา อุตระกุล และสุวัฒน์ ช่างเหล็ก (2527) การศึกษาวรรณคดีอีสานในเชิงจริยธรรม ลีวีเพ็ญ นิริยจิตรกรกิจ และคนอื่น ๆ (2531) การวิเคราะห์จริยศาสตร์ในวรรณคดีนิทานอีสาน พิชัย ศรีภูไฟ (2532) สตรีในวรรณกรรมอีสาน เขียวลักษณ์ กิตติชัย (2533) ความขัดแย้งในวรรณกรรมพื้นบ้านอีสาน และงานของ นิภา นิจสุนกิจ (2524) เปรียบเทียบเนื้อเรื่องทำวสีธนของภาคอีสานกับภาคต่าง ๆ ในประเทศไทยและภาษามอญ

การวิจัยเกี่ยวกับ ประวัติศาสตร์อีสาน

ในภาพรวมของงานวิจัยประวัติศาสตร์อีสาน* เท่าที่รวบรวมได้ในปัจจุบันมี 68 เรื่อง ซึ่งยังสามารถแบ่งเป็น 4 กลุ่มใหญ่ๆ ได้ดังนี้

* งานที่ใช้ในการศึกษาและเขียนบทความนี้ ใช้เฉพาะงานวิจัยและวิทยานิพนธ์เท่านั้น ไม่รวมงานลักษณะอื่น ๆ

1. ประวัติศาสตร์อีสาน (เน้นการเมือง/การปกครอง/สังคม) 21 เรื่อง (30.9%)
2. ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจอีสาน 11 เรื่อง (16.2%)
3. ประวัติศาสตร์หมู่บ้าน 7 เรื่อง (10.3%)
4. ประวัติศาสตร์การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ การเมือง สังคม วัฒนธรรมและการเปลี่ยนแปลงเฉพาะเรื่อง 29 เรื่อง (42.6%)

1. ประวัติศาสตร์อีสาน (เน้นการเมือง/การปกครอง/สังคม)

ประวัติศาสตร์อีสานในกลุ่มนี้หากแบ่งย่อยไปอีกอาจแบ่งได้ 2 วิธี วิธีแรกแบ่งตามสมัยสามารถแบ่งได้เป็น 5 กลุ่มย่อย

- 1) ประวัติศาสตร์ยุคโบราณ เนื้อหาสมัยอยุธยาขึ้นไป มี 3 เรื่อง (14.3%)**
- 2) ประวัติศาสตร์สมัยรัชกาลที่ 1 มี 1 เรื่อง (4.8%)
- 3) ประวัติศาสตร์สมัยรัชกาลที่ 2-3 มี 1 เรื่อง (4.8%)
- 4) ประวัติศาสตร์สมัยรัชกาลที่ 5 มี 15 เรื่อง (71.4%)
- 5) ประวัติศาสตร์สมัยรัชกาลที่ 7-9 มี 1 เรื่อง (4.8%)

จะเห็นว่างานวิจัยประวัติศาสตร์อีสานส่วนใหญ่ คือ ร้อยละ 71.4 อยู่ในสมัยรัชกาลที่ 5 ส่วนสมัยอื่นๆ มีน้อยมาก สาเหตุที่นักวิชาการสนใจศึกษาประวัติศาสตร์สมัยรัชกาลที่ 5 มาก เพราะในช่วงนั้นเป็นช่วงสำคัญมาก เป็นช่วงที่รัฐไทย คือ รัฐบาลกลางได้พยายามรวบรวมอำนาจเอาไว้ที่ส่วนกลาง มีการเปลี่ยนแปลงอำนาจของเจ้าเมืองอย่างไม่เคยมีมาก่อน การรวมอำนาจของส่วนกลางทำให้เกิดการต่อต้านจากหัวเมือง จนกลายเป็นกบฏผีบุญซึ่งเป็นเรื่องที่ตื่นเต้น

หากจะแบ่งอีกวิธีหนึ่งคือ แบ่งตามเนื้อหาที่จะได้ 5 กลุ่มย่อยเช่นเดียวกัน คือ

- 1) ประวัติศาสตร์ว่าด้วยกบฏผีบุญและกบฏอื่น ๆ มี 7 เรื่อง (33.3%)
- 2) ประวัติศาสตร์ภูมิภาค มี 5 เรื่อง (23.8%)
- 3) ประวัติศาสตร์เมือง มี 6 เรื่อง (28.6%)
- 4) ประวัติศาสตร์อีสานยุคโบราณ มี 2 เรื่อง (.5%)
- 5) ประวัติศาสตร์การเสียดินแดน มี 1 เรื่อง (4.8%)

จะเห็นว่าเนื้อหาส่วนใหญ่จะเป็นเรื่องของการกบฏถึง 1 ใน 3 ที่เหลือซึ่งรองลงไปเป็นงานวิจัยประวัติศาสตร์อีสาน ที่เลือกศึกษาเป็นภูมิภาคที่เล็กกว่าภาค คือ ศึกษาเฉพาะมณฑล

** % ในที่นี้คิดจาก 21 เรื่อง (100%) ของประวัติศาสตร์อีสาน (เน้นการเมือง/การปกครอง/สังคม)

อีสาน (ปัจจุบันกินพื้นที่ 7 จังหวัด คือ อุบลราชธานี - ยโสธร - ร้อยเอ็ด - มหาสารคาม - กาฬสินธุ์ - สุรินทร์ และศรีสะเกษ) มณฑลอุดร (ปัจจุบันกินพื้นที่ 7 จังหวัด คือ หนองคาย - อุดรธานี - สกลนคร - นครพนม - มุกดาหาร - ขอนแก่น - บุรีรัมย์ และยังกินไปถึงอำเภอ หล่มสัก กับเมืองในฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงอีก 4 เมือง) เขมร ปาดง (สุรินทร์ - สังขะ - ชุขันธ์) ลุ่มแม่น้ำชีตอนกลาง เป็นต้น งานวิจัยประวัติศาสตร์อีสานที่ศึกษาพื้นที่เล็กลงไปอีก คือ ระดับเมือง มี 6 เรื่อง 4 ใน 6 ศึกษาเฉพาะเมืองอุบลราชธานี ที่เหลือศึกษาเมืองกาฬสินธุ์และนครราชสีมา เมืองละ 1 เรื่อง 2 กลุ่มสุดท้าย คือ งานวิจัยประเภทประวัติศาสตร์อีสานยุคโบราณ 2 เรื่อง กับประวัติศาสตร์การเสียดินแดน 1 เรื่อง ซึ่งจะขอล่าวแต่ละกลุ่มพอเป็นสังเขป ดังนี้

1) ประวัติศาสตร์ว่าด้วยกบฏผีบุญและกบฏอื่น ๆ

งานวิจัยกลุ่มนี้ทั้งประวัติศาสตร์ฝรั่ง ญี่ปุ่น และไทย ให้ความสนใจกันเป็นอันมาก 2 ใน 7 คือ งานวิจัยเรื่องความสำคัญของกบฏหัวเมืองอีสาน พ.ศ. 2325-2445 ของนางลักษณ์ ลีเมธี เป็นวิทยานิพนธ์ อ.ม. (ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้) มหาวิทยาลัยศิลปากร เนื้อหาหลักของงานนี้มี 2 ส่วน คือ ส่วนแรกกล่าวถึงกบฏอ้ายเชียงแก้ว พ.ศ.2334 (รัชกาลที่ 1) แห่งแขวงเมืองโขงในประเทศลาว ซึ่งตอนนั้นขึ้นกับประเทศไทย พวกกบฏตีเมืองจำปาศักดิ์ได้ แต่ถูกทางการปราบลงได้ กบฏอ้ายสาเกียดโง้ง (พ.ศ.2358/62) (รัชกาลที่ 2) แขวงเมืองสารบุรี ได้ก่อการกบฏเพราะพวกชาวกูยคนไทยกดขี่กวาดต้อนเอามาใช้แรงงานบ้าง เป็นทาสบ้าง เช่นเดียวกับกบฏอ้ายเชียงแก้ว ฝ่ายกบฏมีกำลังถึง 8,000 คน ยึดเมืองจำปาศักดิ์ได้เหมือนเดิม แต่ก็ถูกทางการปราบลงได้แบบคราวก่อน ส่วนที่ 2 ส่วนกบฏผีบุญ ในสมัยรัชกาลที่ 5 (2443/5) (ข้ามกบฏเจ้าอนุวงศ์ในสมัยรัชกาลที่ 3) โดยกล่าวถึงกบฏผีบุญอย่างละเอียด อีกทั้งยังเปรียบเทียบงานวิจัยเกี่ยวกับผีบุญที่ทำไว้ก่อนหน้านี้ เช่น ของ ไพฑูรย์ มีกุศล, จอห์น เมอร์คอค, เตช บุนนาค และโยนิโอะ อิชิดะ งานวิจัยเกี่ยวกับกบฏอีสานเรื่องที่สอง คือพื้นเวียง : การศึกษาประวัติศาสตร์และวรรณกรรมอีสาน ของธวัช ปุณโฑทก ซึ่งตีพิมพ์ในปี 2523 ก่อนงานของ นางลักษณ์ ลีเมธี 1 ปี ในส่วนที่เกี่ยวกับกบฏที่มีอยู่ในบทที่ 4 ซึ่งได้กล่าวถึงกบฏ 2 เรื่อง คือ กบฏอ้ายสาเกียดโง้งในสมัยรัชกาลที่ 2 กับกบฏเจ้าอนุวงศ์เวียงจันทน์ในสมัยรัชกาลที่ 3 งานของ ธวัช ปุณโฑทก เรื่องนี้ได้รับการกล่าวขวัญและยกย่องอย่างกว้างขวาง เพราะได้ศึกษาเปรียบเทียบหลักฐานทั้งจากฝ่ายไทยและฝ่ายลาว ซึ่งมีความแตกต่างกันหลายประเด็น เช่น สาเหตุการกบฏของเจ้าอนุวงศ์ เอกสารพื้นเวียงระบุว่ามาจากความขัดแย้งระหว่างเจ้าเมืองโคราชกับเจ้าอนุวงศ์ ในขณะที่เอกสารฝ่ายไทยระบุว่าเป็นความขัดแย้งระหว่างเวียงจันทน์กับกรุงเทพฯ เอกสารพื้นเวียงระบุว่าเจ้าอนุวงศ์วางแผนยึดหัวเมือง

อีสานและโคราช ไม่ได้วางแผนยกทัพมาประชิดกรุงเทพฯ การต่อสู้ของครัวไทยโคราช เอกสารพื้นเมืองระบุไว้ชัดเจนว่าเป็นแผนการของเจ้าเมืองโคราชที่ปลอมตัวเข้ามาปะปนกับครัวที่ค่ายเมืองโคราช (หน้า 78-79) มิได้เป็นผลงานของท้าวสุรนารีอย่างที่เข้าใจกันในปัจจุบัน สำหรับงานวิจัยเกี่ยวกับกบฏที่เหลืออีก 5 เรื่อง เป็นเรื่องกบฏผู้มีบุญอีสานทั้งสิ้น ซึ่งทั้ง 5 เรื่องเรียงตามลำดับของการตีพิมพ์ได้ดังนี้

- (1) ขบถผู้มีบุญภาคอีสาน ร.ศ. 121 ของ เตช บุณนาค ตีพิมพ์ครั้งแรก 2510
- (2) กบฏ "ผู้มีบุญ" ค.ศ.1901-1902 ของ จอห์น บี. เมอร์คอค ตีพิมพ์ครั้งแรก 2517
- (3) กบฏผู้มีบุญภาคอีสาน ของ โยเนโอะ อิชิอิ ตีพิมพ์ครั้งแรก 2518
- (4) ความเชื่อเรื่องพระศรีอารีย์, ลัทธิเถรวาท และสังคมไทย ของชาร์ลส์ เอ็ม คายส์ ตีพิมพ์ครั้งแรก 2520
- (5) อุคตมการขบถผู้มีบุญอีสาน ของ ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และประนุช ทรัพย์สาร ตีพิมพ์ครั้งแรก 2525

ผลงานทั้ง 5 เรื่องนี้ ทุกเรื่องกล่าวถึงกบฏผู้มีบุญอีสานปี 2444-2445 โดยในผลงานของ เตช บุณนาค ซึ่งเป็นคนแรกที่เขียนถึงเรื่องนี้อย่างละเอียด โดยกล่าวถึงสาเหตุของกบฏว่ามาจากสาเหตุทางการเมือง ทั้งภายในและภายนอก ภายในคือ การรวบอำนาจของส่วนกลางไม่ให้เจ้าเมืองอีสานมีอำนาจอย่างแต่ก่อน การเมืองภายนอกคือ ชาวสยามเมืองไทยจะถูกฝรั่งเศสยึดเป็นเมืองขึ้น ส่วนสาเหตุทางเศรษฐกิจนั้นกล่าวถึงความยากจนข้นแค้นของชาวอีสาน แล้วยังจะถูกรัฐบาลกลางขูดรีดภาษีส่วยอีกด้วย (หน้า 19-24) พวกกบฏได้เผาเมืองเขมราฐ ทางความคิดว่าเป็นกบฏเล็ก ๆ จึงส่งกำลังไปเพียง 12 คน เพื่อจับกบฏ จึงถูกกบฏตีแตกกลับมา ทำให้ฝ่ายกบฏเกิดกำลังใจ มีคนมาเข้ากับกบฏเพิ่มขึ้นอีกเป็นอันมาก รัฐบาลจึงต้องส่งกองทัพใหญ่และอาวุธทันสมัย รวมทั้งอาวุธหนัก คือ ปืนใหญ่ ถล่มจนพวกกบฏแตกพ่ายล้มตายเป็นอันมาก

ส่วนผลงานของเมอร์คอค กล่าวถึงกบฏผู้มีบุญปี 2444-5 ละเอียดยกกว่าที่เตช บุณนาคบุกเบิกเอาไว้ โดยกล่าวถึงสาเหตุของกบฏครั้งนี้ว่ามาจากการกดขี่ของฝรั่งเศสและเวียดนามที่กระทำกับพวกข่าและลาว เช่น การเก็บภาษีของฝรั่งเศสสูงกว่าที่ไทยเคยเก็บ 3 เท่า นอกจากนั้นฝรั่งเศสยังปราบปรามการค้าทาสข่า ทำให้พวกข่าและลาวระดับหัวหน้าที่เคยได้ผลประโยชน์จากการค้าทาสข่าไม่พอใจ จึงรุกฮือกันก่อการกบฏต่อฝรั่งเศส โดยการนำของข่าที่เข้มแข็ง 2 เผ่าคือ เผ่าอิลัค กับเผ่าเซแดงทางฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง แถบที่ราบสูงโบโลเวนส์ สาละวัน อัดตะบือ

และที่ราบสูงคอนทุม ในระยะเวลาไล่เรียงกันลาวทางฝั่งไทยก็ไม่พอใจการปฏิรูปการปกครองของรัชกาลที่ 5 ในการเปลี่ยนระบบการเก็บภาษี โดยยกเลิกส่วยมาเก็บเป็นเงินคนละ 4 บาทแทนในปี 2442 เงินนี้ 38% ส่งเข้าท้องพระคลังที่กรุงเทพฯ 58% เป็นของฝ่ายปกครองท้องถิ่นของไทย มีเพียง 3 % เท่านั้นที่เป็นของขุนนางลาวชั้นผู้น้อย (หน้า 107-111) เมอร์คอคได้กล่าวถึงพฤติกรรมของพวกกบฏและการต่อสู้กับกองทหารของทางการโดยละเอียด ทั้งด้านฝั่งซ้ายและฝั่งขวา ด้านฝั่งซ้ายฝ่ายไทยได้ปราบกบฏอย่างรุนแรง พวกกบฏถูกฆ่าตายกว่า 300 คน ถูกจับ 400 คน (หน้า 114-117) พวกกบฏฝั่งไทยได้ข้ามไปฝั่งซ้ายและสู้รบกับฝรั่งเศส ต่อมาในปี 2453 องค์แก้วผู้นำของกบฏจึงถูกฝรั่งเศสฆ่าตาย ส่วนผู้นำคนสุดท้ายของกบฏก็ยังมีฝรั่งเศสจนถูกยิงตายในปี 2479 (หน้า 117)

ส่วนงานของ โยเนโอะ อิชิวิ กล่าวถึงกบฏผิวนุญ 2444-5 ไม่ละเอียดเท่าของเมอร์คอค และเมื่อพูดถึงสาเหตุของกบฏก็กล่าวไปในทำนองเดียวกับที่ เตช บุณนาค กล่าวมาแล้ว แต่เพิ่มเติมว่าในปี 2448 เป็นปีที่ "ผลผลิตทางเกษตรกรรมล้มเหลว ประชาชนต้องขาดรายได้ และปรากฏว่ามีการชู้ตอย่างหนักจากข้าราชการท้องถิ่น ทำให้ชาวภาคอีสานประสบความเดือดร้อนสุดที่จะทนทานได้" (หน้า 37) นอกจากนี้ยังกล่าวถึงความศรัทธาของชาวอีสานต่อพระโพธิสัตว์หรือท้าวธรรมิกราช หรือผู้มีบุญ ที่มาโปรดคนอีสานให้พ้นจากการกดขี่ของคนไทย

งานของ ชาร์ลส์ เอ็ฟ คายส์ พูดถึงกบฏผิวนุญภาคอีสานปี 2444-5 โดยเน้นหนักไปทางความเชื่อเรื่องพระศรีอาริย์ และลัทธิดेรวาท โดยพูดถึงเรื่องนี้ถึง 13 หน้า รายละเอียดเกี่ยวกับพฤติกรรมของฝ่ายกบฏและการปราบปรามของทางการ ก็คล้ายคลึงกับที่ เมอร์คอค และ เตช บุณนาค กล่าวไว้แล้ว

งานวิจัยเกี่ยวกับกบฏผิวนุญภาคอีสานที่สมบูรณ์ที่สุด คือ ของ ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และ ประนุช ทรัพย์สาร เพราะได้กล่าวถึงกบฏผิวนุญภาคอีสานตั้งแต่กบฏองค์แรกในปี 2242 (กบฏบุญกว้าง สมัยพระเพทราชา) จนถึงกบฏ นายศิลา วงศ์สิน ปี 2502 (หลายกบฏเพิ่งตีพิมพ์ครั้งแรกในงานชิ้นนี้) ซึ่งในระยะเวลาห่างกัน 260 ปี มีกบฏผิวนุญเกิดขึ้นในภาคอีสานมากกว่าภาคใด ๆ คือ มีถึง 8 ครั้ง และยังได้วิเคราะห์อุดมการณ์ของกบฏผิวนุญอย่างละเอียดอีกด้วย (หน้า 235-244) กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ ได้อ่านงานของ ฉัตรทิพย์ และ ประนุช ก็จะได้เรื่องผิวนุญอีสานทั้งหมด

2) ประวัติศาสตร์ภูมิภาค

มีงานวิจัยประวัติศาสตร์อีสานที่ศึกษาเฉพาะส่วนใดส่วนหนึ่งของภาครวม 5 เรื่องตามลำดับของการตีพิมพ์ ดังนี้

- (1) การปฏิรูปการปกครองมณฑลอีสาน พ.ศ. 2436-2453 ของ ไพฑูรย์ มิกุล (ตีพิมพ์ครั้งแรก 2517)
- (2) การปรับปรุงการปกครอง และความขัดแย้งกับฝรั่งเศสในมณฑลอุดร ระหว่าง พ.ศ.2436-2453 ของ อรวรรณ ใจกล้า (2519)
- (3) มณฑลอีสานและความสำคัญในทางประวัติศาสตร์ ของ อูราลักษณ์ สิทธิบุตร (2525)
- (4) Social and Cultural History of Northeastern Thailand from 1868-1910 : A Case Study of the Huamuang Khamen Padong (Surin, Sangkha and Khukhan) ของ ไพฑูรย์ มิกุล (2527)
- (5) ประวัติศาสตร์อีสานบริเวณลุ่มแม่น้ำชีตอนกลาง ระหว่าง พ.ศ.2325-2443 ของ วิโรจน์ ทิพย์แก้ว (2529)

จะเห็นได้ว่าพื้นที่ซึ่งนักวิชาการสนใจทำวิจัยประวัติศาสตร์ก็มากที่สุด คือ มณฑลอีสาน มีถึง 3 เรื่อง คือ งานของ ไพฑูรย์ มิกุล การปฏิรูปการปกครองมณฑลอีสาน พ.ศ. 2436-2453 ซึ่งถือเป็นงานบุกเบิกในการศึกษาการปฏิรูปการปกครองมณฑลต่าง ๆ ในสมัยรัชกาลที่ 5 หลังจากงานชิ้นนี้แล้วจะมีวิทยานิพนธ์เกี่ยวกับการปฏิรูปการปกครองมณฑลต่าง ๆ ททยอยออกมาจนครบทุกมณฑล เกือบทั้งหมดรวมทั้งของ ไพฑูรย์ เป็นวิทยานิพนธ์มหาบัณฑิตจากมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒประสานมิตร งานอีกเรื่องหนึ่งของ ไพฑูรย์ เป็นวิทยานิพนธ์ปริญญาเอก มหาวิทยาลัยวงชิงตัน เป็นงานศึกษาประวัติศาสตร์สังคมและวัฒนธรรมของพวกเขมรป่าดง อันประกอบด้วยหัวเมืองสุรินทร์ สังขะ และชูชัน (ปัจจุบันชูชันเป็นชื่ออำเภอหนึ่งของศรีสะเกษ) ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของมณฑลอีสาน โดยศึกษาในช่วงรัชกาลที่ 5 ส่วนงานของ อูราลักษณ์ สิทธิบุตร เป็นวิทยานิพนธ์ อ.ม. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เป็นงานที่ออกมาภายหลังงานของ ไพฑูรย์ 8 ปี เนื้อหากล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างหัวเมืองอีสานกับรัฐบาลไทย ตั้งแต่สมัยอยุธยาจนถึงสมัยรัชกาลที่ 5 จึงเป็นงานศึกษาในช่วงเวลายาวกว่าของ ไพฑูรย์ แต่ของ ไพฑูรย์ศึกษาในช่วงสั้นและลึกกว่า งานศึกษาประวัติศาสตร์อีสานที่ศึกษาบางส่วนของอีสานอีก 2 เรื่อง คือ วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต มศว.ประสานมิตร ของ อรวรรณ ใจกล้า การปรับปรุงการปกครองและความขัดแย้งกับฝรั่งเศสในมณฑลอุดร ระหว่าง พ.ศ. 2436-2453 มีกรอบการศึกษาเช่นเดียวกับงาน ไพฑูรย์ เรื่องแรก แต่เจาะศึกษาเฉพาะมณฑลอุดรซึ่งกินพื้นที่เกือบครึ่งหนึ่งของภาคอีสานในปัจจุบัน อีกเรื่องเป็นวิทยานิพนธ์มหาบัณฑิตจากวีโรฒประสานมิตร เช่นเดียวกัน คือ งานของ วิโรจน์ ทิพย์แก้ว ที่ศึกษาเฉพาะลุ่มแม่น้ำชีตอนกลาง โดยศึกษาในช่วงยาวมากจากรัชกาลที่ 1 ถึง

ปลายรัชกาลที่ 5 กล่าวโดยสรุป งานวิจัยประวัติศาสตร์ที่มีผู้ศึกษาแยกส่วนเป็นมณฑลหรือเป็นบางส่วนของภาคนั้น มณฑลอีสานมีผู้ศึกษามากที่สุด ส่วนมณฑลลาวกลาง คือ มณฑลนครราชสีมา กลับไม่มีผู้ศึกษา ทั้งๆ ที่เป็นมณฑลที่สำคัญมาก เพราะเป็นที่ตั้งของเมืองที่คอยควบคุมภาคอีสานให้อยู่ในอำนาจของไทยตั้งแต่สมัยอยุธยาจนถึงปัจจุบัน แม้ขณะนั้นนครราชสีมาก็ยังเป็นศูนย์รวมอำนาจทางทหารของภาคอีสาน คือ เป็นที่ตั้งของกองทัพภาคที่ 2 และศูนย์รวมอุตสาหกรรมและการค้าของภาคนี้

3) ประวัติศาสตร์เมือง

ในกลุ่มนี้มี 6 เรื่อง ซึ่งเลือกศึกษาวิจัยในพื้นที่ที่แคบกว่ากลุ่มที่ 2 คือ ศึกษาเฉพาะในเขตเมืองหรือจังหวัดเท่านั้น งานวิจัยในกลุ่มนี้มีเพียง 3 เมือง จาก 6 เรื่อง คือ 4 ใน 6 หรือครึ่งหนึ่ง ศึกษาเฉพาะเมืองอุบลราชธานี ได้แก่ งานของ ระลึก ธาณี 2 เรื่อง เรื่องแรกคือ อุบลราชธานีในอดีต (2325-2475) ตีพิมพ์ปี 2524 อีกเรื่อง คือ ประวัติศาสตร์อุบลราชธานีสมัยตั้งเมืองอุบลราชธานี ตีพิมพ์ปี 2531 งานวิจัยเกี่ยวกับประวัติศาสตร์อุบลราชธานีอีกเรื่องเป็นของปิยะฉัตร ปิตะวรรณ วิจัยเรื่อง บทบาทของนักการเมืองจังหวัดอุบลราชธานี (พ.ศ. 2475-2500) ตีพิมพ์ในปี 2531 งานวิจัยของ อุตม พรประเสริฐ เรื่อง การศึกษาจารึกเมืองอุบลฯ เพื่อข้อมูลทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีเสนอผลงานในปี 2531 กล่าวถึงจารึกที่พบในเขตจังหวัดอุบลฯ 35 หลัก มีทั้งสมัยรัตนโกสินทร์และก่อนหน้านั้น เนื้อหาของงานจะกล่าวถึงลักษณะของจารึก เช่น รูปร่าง ขนาดตัวอักษร สมัยที่จารึก สถานที่พบ และประวัติของจารึก กับสาระสำคัญที่ปรากฏในจารึก ซึ่งส่วนมากจะพูดถึงการสร้างวัด สร้างพระ บางหลักก็พูดถึงประวัติการครองอำนาจของเจ้าเมืองอุบลฯ (หน้า 195) บางหลักพูดถึงการยกเข้าโอกาสให้รับใช้วัด (หน้า 200) บางหลักพูดถึงประวัติของเมือง เช่น จารึกวัดศรีบุญเรือง กล่าวถึงประวัติความเป็นมาของเมืองขามเฒ่า (หน้า 223-224) งานวิจัยอีก 2 เรื่อง คือ ของ พวง ไช้มุกต์ คุณารัตนพดกซ์ ความสำคัญของเมืองนครราชสีมาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (2411-2453) เป็นวิทยานิพนธ์ อ.ม. (ปี 2521) จากรั้วจามจूरীগานของ ธีรชัย บุญมาธรรม ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นหัวเมืองกาฬสินธุ์ พ.ศ. 2336-2450 เป็นวิทยานิพนธ์ อ.ม. (ปี 2527) จากรั้วจามจूरีเช่นเดียวกัน งานของธีรชัยแม้จะศึกษาในช่วงเวลาระยะเวลายาวนานจากรัชกาลที่ 1 ซึ่งเป็นช่วงตั้งเมืองกาฬสินธุ์อย่างเป็นทางการมาจนถึงรัชกาลที่ 5 แต่ธีรชัยก็ศึกษาค้นคว้าอย่างละเอียดลึกซึ้ง เป็นที่ยอมรับของนักประวัติศาสตร์ไทย โดยทั่วไปถือเป็นตัวอย่างของงานประวัติศาสตร์ท้องถิ่นที่ดี

4) ประวัติศาสตร์อีสานยุคโบราณ

มีเพียง 2 เรื่อง สาเหตุที่มีการศึกษากันน้อย อาจเป็นเพราะหาหลักฐานยาก ส่วนมากจะเป็นจารึกซึ่งอ่านยาก เพราะความเก่าแก่ และบางทีก็ใช้อักษรปัลลวะ อักษรอินเดีย ได้ที่แตกต่างกัน อักษรไทยน้อยก็มี ซึ่งคนที่จะศึกษาต้องมีความรู้พอที่จะอ่านอักษรโบราณเหล่านั้นได้ เนื่องจากเป็นศิลาจารึกเป็นส่วนมาก เนื้อหาที่จารึกจึงมีสั้นมากไม่กี่บรรทัด จารึกอุบล ที่ อุดมพรประเสริฐ ศึกษา 35 หลัก มีข้อความรวมกันยังไม่เท่ากับหนังสือพิมพ์รายวันเพียงฉบับเดียว ผู้ศึกษาจำต้องอาศัยการตีความและสันนิษฐานมากมาย ซึ่งแน่นอนคนที่ทำได้ก็ต้องเป็นนักวิชาการที่ศึกษาเรื่องเหล่านั้นมานาน จึงจะมีประสบการณ์พอที่จะตีความได้นำเชื่อถือ งานวิจัยประวัติศาสตร์อีสานในกลุ่มนี้มี 2 เรื่อง เรื่องแรกคือ แอ่งอารยธรรมอีสาน ของ ศรีศักร วัลลิโภดม ซึ่งในงานชิ้นนี้ ได้รวบรวมงานวิจัยที่เป็นบทความ 19 เรื่อง เรื่องแรกเคยตีพิมพ์ครั้งแรกในปี 2509 เรื่องล่าสุดตีพิมพ์ในปี 2533 ในจำนวน 19 เรื่องนั้น 4 เรื่องแรกเป็นงานวิจัยทางโบราณคดีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ล้วน ที่เหลือเป็นงานวิจัยสมัยประวัติศาสตร์ ซึ่งผู้เขียนได้อาศัยหลักฐานจากจดหมายเหตุจีนบ้าง ศิลาจารึกต่าง ๆ และที่อาศัยมากที่สุดคือ หลักฐานโบราณคดี ได้แก่ ประติมากรรม สถาปัตยกรรมต่าง ๆ ที่หลงเหลืออยู่ พอประติดประต่อเป็นรูปร่างของประวัติศาสตร์อีสานขึ้นมา โดยผู้เขียนได้เริ่มนับตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 12 เป็นต้นมา ในยุคนั้น (พุทธศตวรรษที่ 12-16) อารยธรรมที่หลงเหลือภาคอีสานมาจาก 2 ทาง คือ จากภาคกลาง เป็นวัฒนธรรมทวารวดีอีกทางหนึ่งผ่านมาทางแม่น้ำโขง รับเอาวัฒนธรรมฮินดูหรือศาสนาพราหมณ์เข้ามา อีสานจึงนับถือศาสนาต่างกัน ในเขตลุ่มแม่น้ำโขง แม่น้ำมูลตอนปลายนับถือศาสนาพราหมณ์ เขตแม่น้ำมูลตอนกลาง (บุรีรัมย์-นครราชสีมา) นับถือมหายานเป็นหลัก เขตต้นแม่น้ำมูลนับถือพุทธกับพราหมณ์ โดยศาสนาพราหมณ์เข้ามาที่หลัง เขตแม่น้ำชี (ชัยภูมิ-ขอนแก่น-กาฬสินธุ์) นับถือศาสนาพุทธ และเป็นอิสระจากการปกครองของเจนละ (หน้า 143-144) งานของศรีศักรเล่มนี้ ยังได้กล่าวถึงประวัติศาสตร์ความเป็นมาของลาว ตั้งแต่ขุนลอคำ ขุนบรม สืบต่อเนื่องมาจนถึงสมัยไชยวงศ์แล้ว ลาวจึงแตกเป็น 3 อาณาจักร คือ หลวงพระบาง เวียงจันทน์ และจำปาศักดิ์ ความแตกแยกเป็นเหตุให้พม่า ไทย เวียดนาม ทยอยอิทธิพลเข้าไป ซึ่งในที่สุดก็ตกเป็นประเทศราชของไทยทั้งสามอาณาจักรในสมัยธนบุรี พอถึงสมัยต้นรัชกาลที่ 3 เจ้าอนุวงศ์ก็ก่อการกบฏเพื่อสลัดแอกของไทยออกไป แต่ก็ถูกไทยปราบปรามอย่างซูดรากถอนโค่น มีการเคลื่อนย้ายประชากรจากฝั่งซ้ายมาอยู่ฝั่งขวา และจากฝั่งขวา คือ ภาคอีสานไปอยู่ภาคกลางเป็นจำนวนมากอย่างที่ไม่เคยมีมาก่อน (หน้า 257-276) กล่าวโดยสรุป งานของศรีศักรเล่มนี้เป็นการรวบรวมงานวิจัยโบราณคดีและประวัติศาสตร์อีสานที่กินช่วงระยะเวลายาวนานที่สุด คือ ตั้งแต่สมัยบ้านเชียงจนถึง

สมัยรัชกาลที่ 3 หากไม่นับประวัติศาสตร์อีสานของ เต็ม วิชาคณฺพจนกิจ ซึ่งเป็นงานประวัติศาสตร์ล้วน ๆ ที่สมบูรณ์ที่สุดในปัจจุบันแล้ว ก็ต้องถือว่างานของศรีศักรเลมนี้ เป็นงานประวัติศาสตร์และโบราณคดีที่สมบูรณ์ที่สุดในปัจจุบัน

งานประวัติศาสตร์อีสานยุคโบราณอีกเรื่องหนึ่งคือ ศิลปจารึกอีสานของ ธวัช ปุณฺโณเทก เป็นงานศึกษาจารึกในอีสานที่เป็นระบบและสมบูรณ์ที่สุดในปัจจุบัน โดยศึกษาจารึกตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 19 จนถึง 25 เนื้อหาของจารึกที่ค้นพบส่วนมากจะเป็นเรื่องเกี่ยวกับพุทธศาสนา เช่น เรื่อง- เลกวัตหรือข้าโอกาส นางจันทน์ที่ชาวบ้านถวายให้เป็นสมบัติของวัด เขตปลอดอาญาแผ่นดิน นอกจากนี้ก็มีเรื่อง การสร้างวัด การสร้างพระ ทอสดมฺนต์ อุโบสถ หลักฐานจากจารึกเหล่านี้ได้ช่วยยืนยันหรือเสริมพงศาวดารล้านช้าง ให้หนักแน่นมากขึ้น และบางเรื่องก็เป็นการเสนอข้อมูลใหม่ที่ไม่ปรากฏในพงศาวดาร เช่น เรื่องเขตปลอดอาญาแผ่นดิน เป็นต้น

5) ประวัติศาสตร์การเสียดินแดนอีสาน

มี 1 เรื่อง คือ ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับฝรั่งเศส ร.ศ.112-126 ของ สุวิทย์ ธีรศาศวัต เป็นปริญญาานิพนธ์มหาบัณฑิตของ มศว. ประสานมิตร ปี 2518 กรมการฝึกหัดครู นำไปตีพิมพ์ปี 2519 และภาควิชาประวัติศาสตร์ มศว. ประสานมิตร นำไปตีพิมพ์ปี 2522 งานวิจัยเรื่องนี้กล่าวถึงการเสียเขมรส่วนนอก สิบสองจุไท และฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงให้กับฝรั่งเศส ในส่วนที่ละเอียดที่สุดคือ การศึกษาการเสียฝั่งขวา อันได้แก่ ตรงข้ามกับหลวงพระบาง ด้านซ้ายและจำปาศักดิ์ เพื่อแลกกับจันทบุรีและสิทธิประโยชน์ ซึ่งฝ่ายไทยพยายามเจรจากับฝรั่งเศสให้เสียดินแดนน้อยที่สุด ในขณะที่ฝรั่งเศสพยายามใช้เล่ห์เหลี่ยมต่าง ๆ จะเอาให้มากที่สุด เป็นต้นว่า ในชั้นเจรจาระหว่างทูตไทยกับตัวแทนของรัฐบาลฝรั่งเศส ซึ่งไทยต้องใช้เวลาเป็นอันมากกว่าจะ ทำให้ฝรั่งเศสยินยอม หลังจากเซ็นสัญญากันแล้ว เมื่อนำสัญญาขอให้รัฐสภาฝรั่งเศสอนุมัติ (Ratification) รัฐสภาฝรั่งเศสกลับไม่ยอมอนุมัติ โดยอ้างว่าฝรั่งเศสได้ผลประโยชน์น้อยไป (หน้า 154) สัญญาที่ลงนามไปแล้วก็ใช้ไม่ได้ ต้องเริ่มต้นการเจรจาใหม่ ซึ่งตัวแทนฝ่ายไทยต้องใช้ความอดทนต่อความกดดันเหล่านี้เป็นอย่างมาก งานวิจัยนี้ยังกล่าวถึงการเสียดินแดนที่เรียกว่า มณฑลบูรพา (เสียมราชู พระตะบอง และศรีโสภณ ให้ฝรั่งเศสเพื่อแลกกับตราด ด้านซ้าย และเกาะบางส่วนของไทยกลับคืนมาตามสัญญาฉบับ 23 มีนาคม 1907 (หน้า 237)

2. ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจอีสาน

งานวิจัยในกลุ่มนี้มี 11 เรื่อง 2 ใน 11 เรื่องเป็นงานวิจัยในภาพรวมประวัติศาสตร์เศรษฐกิจอีสาน ได้แก่ หมู่บ้านไทยในอดีต ของ ฉัตรทิพย์ นาถสุภา เป็นงานวิจัยที่ได้รับการ

กล่าวขวัญและอ้างอิงอยู่เสมอ ทั้งในวงการประวัติศาสตร์และวงการอื่น เพราะงานชิ้นนี้ใช้เวลาศึกษานานถึง 6 ปี และข้อมูลที่ได้ก็ต้องเดินทางไปรวบรวมจากผู้เฒ่าผู้แก่ทั่วทุกภาค ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจอีสานเป็นส่วนหนึ่งของงานชิ้นนี้ ปัจจุบันงานชิ้นนี้ได้รับการตีพิมพ์หลายครั้ง และมีการแปลเป็นภาษาญี่ปุ่นด้วย

เรื่องที่สอง วรรณกรรมเศรษฐกิจหมู่บ้านในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย พ.ศ. 2394-2475 ของ ประนุช ทรัพย์สาร เป็นวิทยานิพนธ์ อ.ม. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ปี 2524 เป็นงานวิจัยประวัติศาสตร์เศรษฐกิจอีสานแท้ ๆ เล่มแรก ครอบคลุมเนื้อหาตั้งแต่ก่อนสนธิสัญญาบาวริงเล็กน้อย จนถึงเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475

งานวิจัยที่เหลืออีก 8 เรื่อง แต่ละเรื่องศึกษาลุ่มน้ำ ส่วนใหญ่เป็นงานศึกษาวิจัยของอาจารย์มหาวิทยาลัยขอนแก่น หากแบ่งเป็นลุ่มน้ำจะเป็นงานวิจัยประวัติศาสตร์เศรษฐกิจลุ่มน้ำชี 4 เรื่อง คือ (1) ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจลุ่มน้ำชีตั้งแต่ พ.ศ. 2475-2528 ของ สุวิทย์ ธีรศาสตร์ และคณะ ศึกษาพื้นที่จังหวัดชัยภูมิ ขอนแก่น มหาสารคาม ร้อยเอ็ด และยโสธร รวมหมู่บ้านที่ศึกษา 24 หมู่บ้าน นับเป็นงานประวัติศาสตร์เศรษฐกิจลุ่มน้ำชีที่ใช้กลุ่มตัวอย่างมากที่สุด และเป็นงานประวัติศาสตร์เศรษฐกิจเรื่องแรกที่ชี้ให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจระหว่าง 2 ยุค คือ ยุคเก่า เศรษฐกิจแบบเก่าที่ผลิตเพื่อกินเพื่อใช้ กับยุคใหม่หรือยุคพัฒนาที่ผลิตเพื่อกินและขาย (2) ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจลุ่มน้ำชีระหว่าง พ.ศ. 2475-2528 ของ ชอบ ดีสวนโคก และคณะ ใช้กรอบการศึกษาแบบเดียวกับที่ สุวิทย์ ธีรศาสตร์ ศึกษา แต่กลุ่มตัวอย่างต่างกัน กล่าวคือ งานของชอบใช้หมู่บ้าน 3 หมู่บ้าน ในจังหวัดร้อยเอ็ด กาฬสินธุ์ และขอนแก่น เป็นกลุ่มตัวอย่างในการศึกษาซึ่งผลการศึกษาโดยสาระสำคัญแล้วไม่ต่างจากที่ สุวิทย์ ธีรศาสตร์ ศึกษา (3) ชาวลุ่มน้ำชี ของ พรพิไล เลิศวิชา ศึกษาในช่วงใกล้ ๆ กับที่ชอบศึกษา แต่พื้นที่ที่ พรพิไล เลิศวิชา ศึกษาเน้นหนักบริเวณอำเภอนวน้อย จังหวัดขอนแก่น ผลการศึกษาก็นับไปในทำนองเดียวกับที่สุวิทย์ศึกษาไว้ แต่ภาพของศักยภาพของคนจนเด่นชัดมากในการปรับตัวเพื่อความอยู่รอด งานวิจัยลุ่มน้ำมูลมี 4 เรื่อง คือ (1) การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจบริเวณลุ่มน้ำมูลตอนบน พ.ศ. 2443-2468 ของ ชุมพล แนวจำปา เป็นวิทยานิพนธ์ อ.ม. จากจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ปี 2528 (2) การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจในชุมชนสองแห่งของจังหวัดอุบลราชธานี ตั้งแต่ทศวรรษ 2470 ถึงปัจจุบัน ของ สุวิทย์ ธีรศาสตร์ ปี 2531 (3) การเก็บส่วยในหัวเมืองอุบลราชธานีช่วง พ.ศ. 2335-2442 ของ วีรชัย บุญมาธรรม ปี 2531 (4) การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจในชุมชนลุ่มน้ำมูล ตั้งแต่ พ.ศ. 2475 ถึงปัจจุบัน ของ ชอบ ดีสวนโคก และคณะ ปี 2532 งานวิจัยลุ่มน้ำสงครามมีเรื่องเดียว คือ

การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจในชุมชนลุ่มแม่น้ำสงคราม ตั้งแต่ พ.ศ. 2475 ถึงปัจจุบัน ของ สุวิทย์ ธีรศาสตร์ ปี 2530 งานวิจัยประวัติศาสตร์เศรษฐกิจที่มีได้ยึดการศึกษาตามลุ่มน้ำมี 1 เรื่อง คือ ชาวจีนในอำเภอสองแห่งของจังหวัดยโสธร : กรณีศึกษาเปรียบเทียบเฉพาะกรณี ของ ดารารัตน์ เมตตาริกานนท์ ปี 2532 งานวิจัยที่ใช้กรอบในการศึกษาแบบเดียวกัน คือ งานวิจัยของ สุวิทย์ ธีรศาสตร์ และ ชอบ ดีสวนโคก รวม 5 เรื่อง แม้ว่าบางเรื่องจะศึกษา ในพื้นที่ต่างกัน แต่ผลการวิจัยในสาระสำคัญได้ผลในทำนองเดียวกัน (จะแตกต่างกันเฉพาะใน รายละเอียด) กล่าวคือ เศรษฐกิจในหมู่บ้านชนบทของอีสานในยุคก่อนที่พืชเศรษฐกิจ คือ ปอ จะ เข้ามา มีลักษณะยังชีพมีการผลิตเพื่อกินใช้ในชุมชนเป็นหลัก การค้ามีอยู่น้อยมาก เพราะความ ไม่สะดวกในการเดินทางติดต่อกับเมือง อีกทั้งชุมชนพึ่งตนเองได้เป็นส่วนใหญ่ การแลกเปลี่ยน ระหว่างหมู่บ้านมีอยู่บ้างเวลาเกิดภัยธรรมชาติ และเวลาขาดแคลนสินค้าบางชนิดที่ชุมชนของตน ผลิตไม่ได้เช่น เกลือ หม้อ ไท โอง ความสัมพันธ์กับรัฐมีน้อยมาก รัฐมิได้ช่วยในการพัฒนาหมู่บ้าน เหมือนในยุคพัฒนา รัฐในยุคเก่ามีแต่ชุดรีดเอาแรงงาน ส่วย และต่อมาเป็นวันรัชชูปการ วันศึกษาเงินจากชุมชน ในยุคพัฒนาตัวการสำคัญที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ คือ การสร้างโครงสร้างพื้นฐานทางเศรษฐกิจ อันได้แก่ ถนน ไฟฟ้า การชลประทาน การนำพืช เศรษฐกิจ มี ปอ มันสำปะหลัง เข้ามาปลูก การเพิ่มขึ้นของประชากร สิ่งเหล่านี้ทำให้เศรษฐกิจ ของชุมชนเปลี่ยนไปอย่างสิ้นเชิงจากระบบเศรษฐกิจแบบพึ่งตนเอง เป็นเศรษฐกิจแบบพึ่งตลาด เกษตรกรพึ่งตัวเองไม่ได้ ต้องพึ่งนายทุนและทางการ

ส่วนงานวิจัยของ ธีรชัย บุญมาธรรม ชี้ให้เห็นถึงการชุดรีดส่วยจากรัฐบาลกลางต่อ หัวเมือง งานวิจัยของ ชุมพล แนวจำปา ชี้ให้เห็นว่าการสร้างทางรถไฟของรัฐบาลไทยมายัง อีสาน เป็นตัวการหนึ่งทีกระตุ้นให้เกิดการค้าในเมืองโคราชและชุมชนใกล้เคียงสถานีรถไฟ คนจีนเข้ามาทำการค้าในบริเวณดังกล่าวมากขึ้น ชาวบ้านที่อยู่ใกล้สถานีรถไฟมีการผลิตเพื่อขายมากขึ้น ส่วนงานวิจัยของ ดารารัตน์ เมตตาริกานนท์ ซึ่งศึกษาคนจีนในสุขาภิบาลกุดชุมและทรายมูล พบว่าคนจีนที่หลงเหลืออยู่ในล่องเขตสุขาภิบาล แม้จะเป็นคนจีนรุ่นลูก หลาน และเหลน มีการ แต่งงานกับคนไทยอยู่บ้าง มีการรับเอาวัฒนธรรมไทยเข้าไปมาก แต่ก็ยังคงคุมการค้าสำคัญของ เขตดังกล่าวไว้ และยังมีช่วยเหลือเกื้อกูลทางการเงินระหว่างเครือญาติเหมือนเดิม

3. ประวัติศาสตร์หมู่บ้าน

งานวิจัยในกลุ่มนี้มี 7 เรื่อง 6 เรื่องเป็นงานวิจัยที่ริเริ่มโดย ดร.มรว.อศิน รพีพัฒน์ ซึ่งเป็นผู้อำนวยการสถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น ในขณะนั้น ผู้ศึกษาวิจัยก็

เป็นอาจารย์และข้าราชการของมหาวิทยาลัยขอนแก่นเกือบทั้งหมด 4 เรื่องแรกใน 7 เรื่องทำการวิจัยในจังหวัดขอนแก่น 2 เรื่องวิจัยที่จังหวัดอุบลราชธานี อีก 1 เรื่องทำที่จังหวัดอุดรธานี โดยศึกษาเรื่องละ 1 หมู่บ้าน คือ

- 1) ประวัติศาสตร์หมู่บ้าน : ศึกษาเฉพาะกรณีบ้านโคกล่าม ของ สุเมธ แก่นมณี (2527)
- 2) บ้านกุดนางอาย ของ สุเทพ เชาวลิต (2528)
- 3) ประวัติศาสตร์หมู่บ้านไทย : หมู่บ้านแอ็ด ขอนแก่น ของ สุเกสินี สุภธีระ และ มันทนา สามารถ (2527)
- 4) ประวัติศาสตร์หมู่บ้าน : บ้านคำม่วง ของ จุฬานร โชติช่วงนรินทร์ (2529)
- 5) ประวัติศาสตร์หมู่บ้าน : บ้านโปโลของ จุฬานร โชติช่วงนรินทร์ (2527)
- 6) ประวัติศาสตร์หมู่บ้าน : บ้านบ่อขุ ตำบลไถ่คำ อำเภออำนาจเจริญ จังหวัดอุบลราชธานี ของ จุฬานร โชติช่วงนรินทร์ (2529)
- 7) ประวัติศาสตร์หมู่บ้าน : บ้านถิ่น ตำบลบ้านถิ่น อำเภอโนนสัง จังหวัดอุดรธานี ของ วราภรณ์ พันธุ์วงศ์กลม (2526)

งานวิจัยประวัติศาสตร์หมู่บ้านทั้ง 7 เรื่องนั้นศึกษาการเปลี่ยนแปลงของหมู่บ้านตั้งแต่ตั้งหมู่บ้านจนถึงปัจจุบัน ซึ่งแม้ว่าจะศึกษาในพื้นที่ซึ่งแตกต่างกันใน 3 จังหวัด ซึ่งอยู่คนละส่วนของภาคอีสาน แต่ได้ผลสรุปที่คล้ายคลึงกันว่า ปัจจัยที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญคือ (1) การเพิ่มขึ้นของประชากร ทำให้เกิดการขยายพื้นที่เพาะปลูก และบางทีก็ทำให้ครัวเรือนบางส่วนต้องอพยพไปตั้งถิ่นฐานหรือชุมชนใหม่ (ในระยะแรก ๆ ที่พื้นที่ตั้งชุมชนใหม่ยังมี) แต่ในระยะหลังครัวเรือนที่มีที่ดินน้อยจะต้องออกไปขายแรงงานนอกภาคเกษตรในเมือง หรือต่างภาค หรือต่างประเทศ (2) การคมนาคมที่เพิ่มขึ้นทำให้เกิดการค้ามากขึ้นเห็นได้ชัดเจนในงานของ สุเกสินี สุภธีระ และ มันทนา สามารถ ที่ศึกษาบ้านแอ็ด เมื่อทางรถไฟมาถึงและมีสถานีรถไฟขึ้นที่บ้านแอ็ด มีคนจากตำบลและอำเภอใกล้เคียงนำสินค้ามาขายที่สถานีรถไฟ จนเกิดเป็นตลาดขึ้นมา ต่อมาเมื่อมีการตัดถนนมิตรภาพ ตลาดดังกล่าวกลับซบเซา เพราะชาวบ้านหันไปใช้ถนนเดินทางไปขอนแก่นสะดวกกว่าใช้รถไฟ ซึ่งวันหนึ่งมีไม่กี่เที่ยว (3) การนำพืชเศรษฐกิจเข้ามาปลูกในหมู่บ้าน โดยเฉพาะปอ ในต้นทศวรรษ 2500 และมันสำปะหลังในปลายทศวรรษ 2510 ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างมากในชุมชนที่ศึกษา ตั้งแต่สภาพป่าถูกทำลายลงเป็นที่ทำไร่ปอและมันสำปะหลัง เกิดสภาพดินเค็มในบางพื้นที่ที่เคยปลูกปอและมัน อาหารป่าลดลงอย่างมาก เกิดการจ้างงานแทนการลงแขก เกิดการรับวัฒนธรรมเมือง เนื่องจากเดินทางเข้ามา

ชายพืชเศรษฐกิจในเมือง ก็คือวิทยุ เสื้อผ้า แม้แต่ต้ายทอผ้าซึ่งเคยปลูกฝ้ายใช้เองก็เลิกไป เกิดอาชีพเดินรถเพื่อบรรทุกคนและสินค้าระหว่างเมืองกับหมู่บ้าน (4) การที่ถนนดีขึ้น ประกอบกับนโยบายส่งเสริมการคมนาคมทำให้มีเจ้าหน้าที่ของรัฐเข้าไปในหมู่บ้านมากขึ้น กำนันผู้ใหญ่บ้านเข้ามาประชุมที่อำเภอบ่อยขึ้น เทคโนโลยีใหม่ ๆ เช่น การใช้วิทยุเคมี การนำพันธุ์พืชเศรษฐกิจใหม่ ๆ มักผ่านกำนันผู้ใหญ่บ้าน หรือไม่ก็พ่อค้า (5) โครงการพัฒนาของรัฐที่เข้าสู่ชุมชน ทำให้ตำแหน่งกำนันผู้ใหญ่บ้านมีความสำคัญมากขึ้น มีผลประโยชน์มากขึ้น และมีความขัดแย้งเพื่อแย่งตำแหน่งมากขึ้นกว่าเดิม ประวัติศาสตร์หมู่บ้านอีสานกล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ ประวัติศาสตร์ของชนบทอีสานนั่นเอง เป็นประวัติศาสตร์ในสิ่งที่ตกหายไปจากประวัติศาสตร์ของชาติมาตลอด เพิ่งมาศึกษากันอย่างจริงจังในทศวรรษ 2520 นี้เอง โดยการบุกเบิกของ ดร.ฉัตรทิพย์ นาถสุภา นักเศรษฐศาสตร์ชื่อดังของเมืองไทยในยุคปัจจุบัน และ ดร.มรว.อศิน รพีพัฒน์ นักมานุษยวิทยาคนสำคัญของเมืองไทยในปัจจุบัน

4. ประวัติศาสตร์การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ การเมือง สังคม วัฒนธรรม และการเปลี่ยนแปลงเฉพาะเรื่อง

ในกลุ่มสุดท้ายนี้มีผลงานวิจัยมากกว่าทุกกลุ่ม เพราะเป็นกลุ่มที่ศึกษากว้าง ๆ และยังรวมผลงานที่ศึกษาแคบ ๆ เช่น วิวัฒนาการของกฎหมายอีสาน ตลอดจนงานที่ไม่เข้ากับ 3 กลุ่มที่กล่าวมาแล้วข้างต้นเอาไว้ด้วย ในกลุ่มที่ 4 นี้ผลงานวิจัยที่ศึกษากันเป็นระบบ มีกรอบ การศึกษาที่แน่นอน คือ กลุ่มของอาจารย์มหาวิทยาลัยขอนแก่น โดยการนำของ ดร.สมศักดิ์ ศรีสันติสุข และคณะ ซึ่งได้วิจัยติดต่อกันมาตั้งแต่ปี 2527 จนถึงปี 2532 มีรายงานการวิจัยออกมา 8 เรื่อง มีหมู่บ้านที่ทีมที่ออกไปศึกษา 9 หมู่บ้าน 7 กลุ่มชาติพันธุ์ โดย 1 หมู่บ้านคือ บ้านโนนตะแบก (นามสมมติ) จ.ชัยภูมิ เป็นบ้านไทย-ลาว, บ้านนาป่าหนาด จังหวัดเลย เป็นหมู่บ้านไทยดำ, บ้านอัมพวัน และบ้านคำแก่นคูณ จังหวัดขอนแก่น เป็นหมู่บ้านไทย-ลาว, บ้านโนน จังหวัดนครพนม เป็นบ้านไทยญ้อ, บ้านวาน จังหวัดสุรินทร์ เป็นบ้านไทย-กวย, บ้านขมิ้น จังหวัดศรีสะเกษ เป็นบ้านไทย-เขมร, บ้านกอก จังหวัดกาฬสินธุ์ เป็นบ้านไทย-โซ้, บ้านมหาชัย จังหวัดกาฬสินธุ์ เป็นบ้านภูไท จะเห็นว่ากลุ่มตัวอย่างที่ศึกษากระจายมากพอสมควร ทั้งอีสานเหนือ อีสานกลาง และอีสานใต้ ยังขาดการศึกษาในกลุ่มชาติพันธุ์ไทย-โคราชแท้ ๆ (บ้านโนนตะแบกเป็นกลุ่มไทย-ลาว กับไทย-โคราช) กลุ่มชาติพันธุ์ชาวนาในจังหวัดชัยภูมิ กลุ่มชาติพันธุ์กะเลิงในจังหวัดสกลนคร แต่เท่าที่ศึกษาไปแล้วก็นับว่าครอบคลุมกลุ่มชาติพันธุ์ส่วนใหญ่ของอีสาน อันที่จริงการศึกษาวิจัย "การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ การเมือง สังคม และวัฒนธรรม" ที่ ดร.สมศักดิ์ ศรีสันติสุข และคณะ

ทำไปแล้วนั้น เป็นงานที่คล้ายคลึงกับงานวิจัย "ประวัติศาสตร์หมู่บ้านอีสาน" ที่ทำโดย ดร.มรว. อคิน รพีพัฒน์ ที่ทำมาก่อน เพียงแต่ว่างานของ ดร.สมศักดิ์ ศรีสันติสุข แต่ละ site ใช้เวลาศึกษามากกว่า (คือ ใช้เวลาประมาณ 1-1 ปีครึ่ง) และศึกษาโดยใช้กรอบที่เหมือนกัน หมดทุก site มีเป้าหมายที่ชัดเจนคือ มุ่งศึกษาประวัติความเป็นมาของหมู่บ้านศึกษาลักษณะของการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ การเมือง สังคม และวัฒนธรรม รวมทั้งวิเคราะห์ปัจจัยและผลกระทบของการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว ในขณะที่งานวิจัยประวัติศาสตร์ หมู่บ้าน กรอบที่ศึกษาไม่ชัดเจน วิธีการศึกษาและประเด็นการศึกษาแล้วแต่ความถนัดกับภูมิหลังของผู้ศึกษาซึ่งแตกต่างกันมาก งานวิจัยประวัติศาสตร์หมู่บ้าน 7 เรื่องที่กล่าวมาแล้วของ จุฬารัตน์ ชาติช่วงนรินทร์ ซึ่งทำ 3 เรื่อง ทำได้ดี ได้ลึกซึ้งกว่าอีก 4 เรื่อง ชี้ให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างเศรษฐกิจ การเมือง สังคมและวัฒนธรรมที่เปลี่ยนไป (เป็นที่น่าเสียดายว่าจุฬารัตน์ได้ลาออกจากราชการ (มหาวิทยาลัยขอนแก่น) ไปปฏิบัติธรรมที่จังหวัดอุบลราชธานี ทำให้ภาคอีสานขาดนักวิชาการแนวหน้าทางประวัติศาสตร์หมู่บ้านไปหนึ่งท่าน) ผลการวิจัยของกลุ่ม ดร.สมศักดิ์ ศรีสันติสุข ออกมาคล้ายกับผลการวิจัยของกลุ่มประวัติศาสตร์หมู่บ้านมาก เช่น ด้านเศรษฐกิจ ทุกชุมชนที่ศึกษาเปลี่ยนจากระบบเศรษฐกิจแบบเก่าที่ผลิตเพื่อกินเพื่อใช้ มาเป็นแบบการค้ามากขึ้น แต่การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของกลุ่มไทย-ลาวจะเปลี่ยนไปเร็วกว่ากลุ่มชาติพันธุ์อื่น ด้านการเมือง ผู้นำ (ผู้ใหญ่บ้าน) จะเปลี่ยนจากตัวแทนของชาวบ้านไปเป็นตัวแทนของรัฐมากกว่า ด้านวัฒนธรรมเปลี่ยนช้ากว่า 2 ด้านที่กล่าวมาแล้ว ยังคงใช้ภาษาพื้นเมือง ปัญหาสังคมในชุมชนมากขึ้นกว่าเดิม งานวิจัยของกลุ่มนี้ล่าสุดคือ งานวิจัยของ สุวิทย์ ธีรศาสตร์ และชอบ ดีสวนโคก เรื่องการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม ของหมู่บ้านอีสานเหนือและอีสานกลาง ก่อนและหลังมีแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ซึ่งออกเผยแพร่ในปลายเดือน กรกฎาคม 2536 งานวิจัยเรื่องนี้เริ่มเก็บข้อมูลตั้งแต่ปี 2528 ถึงพฤษภาคม 2536 ได้ข้อสรุปว่า มีการอพยพจากชุมชนที่ประชากรหนาแน่น ไปตั้งถิ่นฐานในบริเวณที่มีประชากรเบาบาง ซึ่งมักอยู่ในพื้นที่สูงกว่าเดิม ส่วนมากจะอพยพจากอีสานกลาง ไปสู่อีสานเหนือ สภาพเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม ในช่วงก่อนมีแผนพัฒนาเศรษฐกิจ (ก่อน 2504) คล้ายคลึงกันทั้งอีสานเหนือและอีสานกลาง คือ เป็นแบบพึ่งตนเอง พึ่งธรรมชาติ และพึ่งสิ่งเหนือธรรมชาติ การแลกเปลี่ยนค้าขายกับเมืองมีน้อยมาก เพราะชุมชนพึ่งตนเองได้เป็นส่วนใหญ่และการคมนาคมไม่สะดวก ความสัมพันธ์กับรัฐเป็นไปในลักษณะที่รัฐชูดริตชุมชน โดยเอาภาษีช่วย ต่อมาก็เอาภาษีรัฐอุปการ ภาษีศึกษาพลี และเกณฑ์แรงงานจากชุมชน ขณะเดียวกันก็ครอบงำทางวัฒนธรรม โดยการบังคับให้คนในชุมชนอีสาน เรียนหนังสือ ไทยภาคกลาง การกระทำของรัฐดังกล่าวทำให้เกิดกบฏ โสภกา พลตรี ขึ้นที่บ้านสาวะถี จังหวัดขอนแก่น ในปี

2483 ซึ่งก็ถูกทางการปราบปรามลงได้ การเปลี่ยนแปลงชุมชนเกิดขึ้นอย่างรวดเร็วหลังปี 2504 เมื่อประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจฉบับที่ 1 ปัจจัยสำคัญที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงมี 4 ปัจจัย คือ (1) การเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วของประชากร (2) นโยบายของรัฐและอิทธิพลของทุนนิยม (พืชเศรษฐกิจก็อยู่ในข้อนี้) (3) การรับเทคโนโลยีการเกษตรสมัยใหม่ (4) การพัฒนาระบบคมนาคมและข้อมูลข่าวสาร ผลของการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวทำให้เกิดการขยายพื้นที่เพาะปลูกเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว เกษตรกรต้องพึ่งรัฐและนายทุนมากขึ้น ทั้งด้านการตลาด เงินทุน ข้อมูลข่าวสาร และเทคโนโลยี เกษตรกรมีเครื่องอำนวยความสะดวกสบายมากขึ้น เช่น หนัลดม ตู้เย็น โทรทัศน์ จักรยานยนต์ แต่ก็มีหนี้สินมากขึ้น เกษตรกรส่วนใหญ่ล้มเหลวในอาชีพเกษตรกรรม จึงหันไปทำอาชีพนอกภาคเกษตรมากขึ้น ด้านสังคมวัฒนธรรมยังมีการพูดภาษาถิ่นและเคารพผู้อาวุโสเหมือนเดิม ยังเลี้ยงผีปู่ตา ยังเชื่อในกรรมเก่า นรก สวรรค์ แต่ปัญหาสังคมในชุมชนมากขึ้นกว่าเดิม

งานวิจัยอื่น ๆ ที่อยู่ในกลุ่มนี้ บางเรื่องวิจัยเฉพาะการเปลี่ยนแปลงหรือปัจจัยต่อการเปลี่ยนแปลงบางอย่าง เช่น วิจัยการเปลี่ยนแปลงอันเนื่องมาจากถนน ของ เลิศ บรรลือเสนา (2517) การเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินและอาชีพของชุมชนบ้านเมืองหลัก ของ สุวิทย์ ธีรศาสตร์ และคณะ (2535) กฎหมายอีสานฉบับต่าง ๆ รูปแบบและการพัฒนา ของ อรรถนันท์จักร (2531) เป็นต้น

กล่าวโดยสรุป งานวิจัยประวัติศาสตร์อีสานเท่าที่มีอยู่ในปัจจุบัน ส่วนใหญ่เป็นการศึกษาการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ การเมือง สังคม และวัฒนธรรม ในระดับหมู่บ้านชนบท งานวิจัยประวัติศาสตร์หมู่บ้านก็จัดอยู่ในประเภทนี้ งานที่แตกออกไปศึกษาเฉพาะ ศึกษาเป็นกลุ่มเป็นก้อนก็คือ ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจ แต่ก็ เป็นประวัติศาสตร์เศรษฐกิจของชนบทยังขาดการศึกษาวิจัยประวัติศาสตร์เศรษฐกิจของเมือง เช่นเดียวกับประวัติศาสตร์การเปลี่ยนแปลง เศรษฐกิจ การเมือง สังคม และวัฒนธรรม ที่ขาดการศึกษาในส่วนองเมือง เช่นกัน การศึกษาวิจัยประวัติศาสตร์อีสานในยุคเก่าๆ ส่วนใหญ่ศึกษาเรื่องกบฏผีบุญและสมัยรัชกาลที่ 5 ยังขาดการศึกษาในเรื่องอื่น ๆ และสมัยอื่น ๆ

งานวิจัยเกี่ยวกับเศรษฐกิจอีสาน

พรมแดนแห่งความรู้ที่เกี่ยวกับเศรษฐกิจอีสาน เฉพาะที่เป็นงานวิจัยและวิทยานิพนธ์เท่าที่สำรวจถึงเดือนพฤษภาคม 2536 มี 208 เรื่อง ส่วนใหญ่คือเกือบครึ่งหนึ่งเป็นงานที่เกี่ยวกับการเกษตร รองลงมาเกี่ยวกับองค์กรของเกษตรกร ชุมชน และกลุ่มอาชีพ มี 31 เรื่อง หรือร้อยละ 14.9 ตามด้วยแรงงาน 24 เรื่อง หรือร้อยละ 11.5 การตลาด 9 เรื่อง หรือร้อยละ

4.3 อุตสาหกรรมมีเพียง 7 เรื่อง หรือร้อยละ 3.4 ซึ่งต่างจากด้านการเกษตร 10 กว่าเท่าที่เหลือกระจุกกระจายเข้า 5 กลุ่มที่กล่าวมาแล้วไม่ได้จึงเอามารวมเป็นกลุ่มอื่นๆ 40 เรื่อง หรือร้อยละ 19.2 ดังปรากฏในตารางที่ 1 ซึ่งจะขอล่าวเรียงตามกลุ่มดังในตารางที่ 1

ตารางที่ 1 งานวิจัยเกี่ยวกับเศรษฐกิจอีสาน

กลุ่ม	จำนวน(เรื่อง)	ร้อยละ
1. การเกษตร	97	46.6
2. อุตสาหกรรม	7	3.4
3. การตลาด	9	4.3
4. แรงงาน	24	11.5
5. องค์กรของเกษตรกรฯ	31	14.9
6. อื่น ๆ	40	19.2
รวม	208	100.0

1. กลุ่มงานวิจัยด้านการเกษตร

งานศึกษาวิจัยของกลุ่มการเกษตรนี้ อาจแบ่งเป็นกลุ่มย่อยได้อีก 4 กลุ่ม คือ

- 1) งานวิจัยการเกษตรในภาพรวมหรือระบบการเกษตร : งานวิจัยในกลุ่มนี้มีน้อยกว่าอีก 2 กลุ่มที่จะกล่าวต่อไป เช่น งานวิจัยระบบเกษตรกรรมมี 2 เรื่อง, ระบบเศรษฐกิจการเกษตร 1 เรื่อง, แบบแผนการเกษตรของเกษตรกรน้ำฝน 2 เรื่อง, การวางแผนฟาร์มของเกษตรกร 1 เรื่อง, เกษตรแบบผสมผสาน 1 เรื่อง งานวิจัยล่าสุดในกลุ่มนี้คือ ระบบการผลิตภายใต้เงื่อนไขสัญญา (Contract farming) ของชาวบ้านในชุมชนชนบทภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ของ วิทยุर्थ จำรัสพันธ์ และ ตุษฎี อายุวัฒน์ ซึ่งสนับสนุนการวิจัยโดย TDR1 ผลงานตีพิมพ์ในปี 2535 งานวิจัยนี้ได้ศึกษาเกษตรกรที่ปลูกสับปะรดส่ง โรงงานที่จังหวัดหนองคาย เกษตรกรจังหวัดขอนแก่นที่ปลูกมะเขือเทศ แดงแคนตาลูป แดงโม เพื่อขายเมล็ดให้บริษัทอีกกลุ่มตัวอย่างศึกษาการปลูกไผ่ตงและยูคาลิปตัสขายให้โรงงานกระดาษที่อำเภอหนอง จังหวัด

ขอนแก่น ข้อเสนอของการวิจัยชี้ให้เห็นว่าสาเหตุสำคัญที่เกษตรกรตัดสินใจเข้าสู่ระบบการผลิตภายใต้เงื่อนไขสัญญา เพราะได้รับการประกันราคาและตลาดของผลผลิต นอกจากนี้เกษตรกรที่เข้าร่วมในระบบนี้ยังได้รับการสนับสนุนทางการเงิน ความรู้ในการผลิตจากบริษัทหรือโรงงานที่ทำสัญญากับเกษตรกร ผลของระบบนี้เกษตรกรที่ทำสัญญาไม่ได้รับประโยชน์เท่าที่ปรากฏในสัญญา เพราะเวลาเกษตรกรนำผลผลิตไปขายจริง ทางโรงงานหรือบริษัทที่ทำสัญญากลับให้ราคาต่ำกว่าที่เคยสัญญากับเกษตรกรไว้ โดยอ้างว่าผลผลิตของเกษตรกรไม่ได้มาตรฐาน บางที่ทางโรงงานหรือบริษัทก็จ่ายเงินให้ช้าหลายวันหรือใช้ระบบที่ยุ่งยาก เช่น จ่ายผ่านธนาคาร ชาวบ้านต้องไปรับเงินจากธนาคารอีกที ผลร้ายที่เกษตรกรที่ปลูกพืชขายเมล็ดได้รับ คือ การใช้สารเคมีปราบศัตรูพืช ซึ่งต้องใช้เป็นจำนวนมาก เกษตรกรที่เกิดการเจ็บป่วยจากการใช้สารเคมีต้องรับผิดชอบตัวเอง ทางบริษัทหรือโรงงานไม่รับผิดชอบด้วย (หน้า 219-230)

2) งานวิจัยที่เน้นการผลิตพืช : งานวิจัยกลุ่มนี้มีมากที่สุด มีตั้งแต่การปลูกพืชเศรษฐกิจ 1 เรื่อง, พืชไร่ (รวมๆ) 2 เรื่อง, พืชหมุนเวียน 1 เรื่อง, การทำนา 3 เรื่อง, การทำนาปรัง 1 เรื่อง, ที่ศึกษาวิจัยเฉพาะพืชชนิดใดชนิดหนึ่งก็มีการผลิตแดงโม 2 เรื่อง, ถั่วลิสง 2 เรื่อง, ถั่วพุ่ม 1 เรื่อง, หอมแดง 1 เรื่อง, พริก 1 เรื่อง, งา 1 เรื่อง, ปอ/ปอแก้ว 2 เรื่อง, มันสำปะหลัง 3 เรื่อง, ยาสูบ 3 เรื่อง, ปลูกผัก 1 เรื่อง ที่น่าสนใจคือ มีการศึกษาพืชผักพื้นเมือง 1 เรื่อง, ไม้ตัด 1 เรื่อง, ผักหวาน 1 เรื่อง นอกจากนี้ยังมีงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการเกษตร ซึ่งเกี่ยวข้องกับการเกษตรทางอ้อม ทั้งการผลิตพืชและสัตว์ เช่น การให้สินเชื่อและเอกสารสิทธิ 1 เรื่อง, การชลประทาน และสูบน้ำด้วยไฟฟ้า 7 เรื่อง, เรื่องเจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตรและการถ่ายทอดความรู้ให้เกษตรกร 2 เรื่อง

3) งานวิจัยที่เน้นการผลิตสัตว์ : งานวิจัยที่ให้ภาพรวม ๆ คือ การเลี้ยงสัตว์ของเกษตรกรรายย่อยมี 2 เรื่อง งานวิจัยที่ยืดที่สุดในกลุ่มนี้คือ งานวิจัยเกี่ยวกับการเลี้ยงไหมมีถึง 9 เรื่อง และการผลิตผ้าไหมมี 1 เรื่อง รองลงมาคือ งานวิจัยการเลี้ยงโคกระบือมี 9 เรื่อง เช่นกัน ในจำนวนนี้ 5 เรื่องเป็นงานวิจัยเกี่ยวกับการเลี้ยงโคนม ผลงานเกือบทั้งหมดด้านโค-กระบือเป็นของกลุ่มอาจารย์คณะเกษตรศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น งานวิจัยที่เหลือมีเรื่องการเลี้ยงสุกร 3 เรื่อง, ไก่พื้นเมือง 2 เรื่อง, กุ้งก้ามกราม 1 เรื่อง, การประมง 1 เรื่อง และการเลี้ยงช้าง 1 เรื่อง

4) งานวิจัยที่เน้นเทคโนโลยีการเกษตร มี 15 เรื่อง (ส่วนใหญ่เป็นงานวิจัยของอาจารย์มหาวิทยาลัยขอนแก่น) 5 เรื่อง เป็นงานของ สุวิทย์ ธีรศาสตร์ และคณะ วิจัยการเปลี่ยนแปลงเทคโนโลยีการผลิตพืชเศรษฐกิจ กับภาวะหนี้สินในหมู่บ้านอีสาน (2533) โดยศึกษา

เปรียบเทียบเกษตรกรที่เป็นไทย-ลาว, ไทย-โคราช, ไทย-เขมร เปรียบเทียบหมู่บ้านที่ทำนาเป็นหลัก 2 หมู่บ้าน พบว่าการใช้เทคโนโลยีการเกษตรไม่เกี่ยวกับกลุ่มชาติพันธุ์ แต่เกี่ยวกับพืชที่ปลูก หากปลูกพืชไร่จะมีการใช้เทคโนโลยีการเกษตรมากกว่า และเกษตรกรก็มีพื้นที่มากกว่าเกษตรกรที่ทำนาเป็นหลักด้วย งานวิจัยเรื่องเทคโนโลยีการเกษตรของชาวบ้าน ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ของ ชัยชาญ วงศ์สัมพันธ์ และคณะ (2530) เป็นงานวิจัยที่รวบรวมเทคโนโลยีการเกษตรของชาวบ้านเอาไว้มากที่สุด และกระจายพื้นที่กันมากที่สุด ในงานระบุหมู่บ้านที่มีเทคโนโลยีดังกล่าวด้วย งานชิ้นนี้มีเทคโนโลยีด้านการปลูกพืช 734 อย่าง, การเลี้ยงสัตว์ 134 อย่าง และการเกษตรอื่น ๆ 125 อย่าง งานวิจัยเรื่อง Survey and Photographic Recording of Tools and Equipment Used Daily by Farmers in North-east Thailand ของ อนุกุล คลังบุญครอง (1986) เทคโนโลยีที่อนุกุลรวบรวมไว้แบ่งเป็น 5 หมวด คือ เครื่องมือการเกษตร เครื่องมือจับสัตว์น้ำและจับสัตว์บก เครื่องมือเครื่องใช้ในครัวเรือน (หัตถกรรม) เครื่องมือเครื่องใช้ในครัวเรือนและอื่น ๆ เครื่องดนตรีและสันตนาการ เครื่องมือทุกชิ้นจะบอกวิธีการใช้และประโยชน์ของเครื่องมือ มีรูปถ่ายประกอบด้วย(แต่รูปไม่ค่อยชัด) รายงานทั้งหมดเป็นภาษาอังกฤษ งานวิจัยเรื่องการสำรวจเทคโนโลยีพื้นบ้านในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ของ ปริญญา จินดาประเสริฐ และคณะ (2531) งานวิจัยนี้แบ่งเทคโนโลยีที่สำรวจเป็น 6 ประเภท คือ การเกษตรพบ 49 รายการ, สาธารณูปโภค (เช่น การเจาะน้ำบาดาล ขวานโยน เครื่องขุดมะพร้าว ที่ต้นไผ่ยาสูบ หน้าไม้) พบ 36 รายการ, การก่อสร้าง 11 รายการ, พลังงาน 12 รายการ (เช่นการเผาถ่าน กังหันลมสูบน้ำ เตาชชนิดต่าง ๆ บ่อหมักแก๊สชีวภาพ) อุตสาหกรรมพื้นบ้าน 20 รายการ,ขนส่ง 4 รายการ รวม 132 รายการ กระจายอยู่ในอีสานเหนือ อีสานกลาง และอีสานใต้ ในเทคโนโลยีแต่ละรายการจะมีรูปเขียนลายเส้นบอกขนาดไว้ชัดเจน บอกชื่อส่วนประกอบ การทำ (สร้างเทคโนโลยี) การใช้และประโยชน์ของเทคโนโลยีนั้นไว้ด้วย และบางเทคโนโลยีมีการวิเคราะห์ทางวิทยาศาสตร์ไว้ด้วย กลุ่มที่ทำวิจัยเรื่องนี้เป็นอาจารย์คณะวิศวกรรมศาสตร์ ในมหาวิทยาลัยขอนแก่น 8 คน ส่วนกลุ่มของ สุวิทย์ ธีรศักดิ์ และคณะ เกือบทั้งหมดเป็นอาจารย์คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ และคณะสาธารณสุขศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น อนุกุล คลังบุญครอง และชัยชาญ วงศ์สัมพันธ์ เป็นอาจารย์คณะเกษตรศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น งานวิจัยที่เหลือเป็นของนักวิชาการจากวิทยาลัยครูสกลนคร 2 เรื่อง คือ เทคโนโลยีของใช้พื้นบ้าน ของ อุทัยทอง จันทกรณ์ และ อนันต์ บัวบาน (2532) คล้ายงานของ อนุกุล คลังบุญครอง แต่ไม่มีการแบ่งหมวดหมู่ เทคโนโลยี 60 อย่างที่อยู่ในงานนี้ มีทั้งเครื่องมือทอปลา ล่าสัตว์ ยานพาหนะ เครื่องดนตรี เครื่องใช้ในครัวเรือน มี

รูปถ่ายที่ชัดเจนดี บอกวัสดุที่ใช้ วิธีการผลิต และประโยชน์ของเทคโนโลยีดังกล่าว การนึ่งพาดตนเอง : ภูมิปัญญาชาวบ้านด้านการเกษตร ของ สุรัตน์ วรารัตน์ (2532) งานวิจัยของอาจารย์วิทยาลัยครุนครราชสีมา 1 เรื่อง คือ การศึกษาและเก็บข้อมูลภูมิปัญญาชาวบ้านในการพัฒนาชนบท : กรณีศึกษา 10 กรณี ในเขตจังหวัดนครราชสีมา (2533) มีทั้งภูมิปัญญาด้านการทำสวนดอกไม้ ไร่ นา สวนผสม เกษตรแบบโคโรราช การวางแผนการเกษตร และกลุ่มต่าง ๆ ของเกษตรกรที่มีศักยภาพ งานวิจัยที่เหลือเป็นเทคโนโลยีเฉพาะ เช่น แมลงศัตรูพืช รถไถเดินตาม เป็นต้น

2. กลุ่มงานวิจัยด้านอุตสาหกรรม

งานในกลุ่มนี้มีน้อยที่สุด คือ มีเพียง 7 เรื่อง ทั้ง ๆ ที่ความสำคัญของภาคอุตสาหกรรมซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของนอกภาคเกษตรเพิ่มขึ้นจากเมื่อก่อนมาก เช่นในปี 2518 ผลิตภัณฑ์ภาคนอกเกษตรมีร้อยละ 51.2 ของผลิตภัณฑ์ทั้งหมดของภาค พอปี 2531 เพิ่มขึ้นเป็นร้อยละ 68.1 ในขณะที่ภาคเกษตรลดจากร้อยละ 48.8 เหลือเพียงร้อยละ 31.9 (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ผลิตภัณฑ์ภาค ฉบับปี 2528 หน้า 2-5 และผลิตภัณฑ์ภาคและจังหวัด พ.ศ. 2527-2531 หน้า 4-5) งานวิจัยในกลุ่มนี้ส่วนใหญ่เป็นงานของนักวิชาการของศูนย์เศรษฐกิจอุตสาหกรรมภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เช่น แนวทางการพัฒนาเศรษฐกิจอุตสาหกรรมจังหวัดมหาสารคาม และสู่ทางการลงทุน (2528) ของ อานนท์ ศรีใส (ปัจจุบันเป็นผู้อำนวยการศูนย์เศรษฐกิจอุตสาหกรรมภาคตะวันออกเฉียงเหนือ) แนวทางการพัฒนาเศรษฐกิจอุตสาหกรรมจังหวัดร้อยเอ็ด (2528) ของ อานนท์ ศรีใส เช่นเดียวกัน รายงานการศึกษาสู่ทางการลงทุนอุตสาหกรรมฟอกหนังในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (2530) ของ อานนท์ ศรีใส อีกเช่นเดียวกัน รายงานการศึกษาเบื้องต้นของโครงการสนับสนุนให้เกิดผ่านอุตสาหกรรมจังหวัดนครราชสีมา (2525) ของสำนักงานอุตสาหกรรมจังหวัดนครราชสีมา ศึกษาภาวะเศรษฐกิจอุตสาหกรรมจังหวัดขอนแก่น (2524) ของกองบริการอุตสาหกรรม นอกจาก 4 จังหวัดที่กล่าวมาแล้ว จังหวัดอื่น ๆ อีก 13 จังหวัดยังไม่มีการทำงานวิจัยเฉพาะจังหวัด มีแต่การวิจัยในภาพรวมฯ

3. กลุ่มงานวิจัยด้านการตลาด

ทั้งที่การค้าและการตลาดมีความสำคัญเป็นอย่างยิ่งต่อระบบเศรษฐกิจของอีสาน แต่เป็นที่น่าเสียดายว่างานวิจัยด้านนี้เพียง 9 เรื่อง หรือร้อยละ 4.3 เท่านั้น จึงไม่เป็นที่น่าสงสัย

ว่าทำไมสินค้าที่เกษตรกรอีสานผลิตออกมาจึงขายไม่ค่อยได้ราคา งานวิจัยด้านการตลาดประเภทแรกเป็นเรื่องการค้าในบางลักษณะ กล่าวคือ งานวิจัยของ บุญเลิศ สดสุขชาติ เรื่อง การศึกษารูปแบบของการแพร่กระจายสินค้าใหม่ ๆ ไปสู่ประชาชนในหมู่บ้านเขตอำเภอเมือง มหาสารคาม ซึ่งทำไว้เมื่อ 20 ปีที่แล้ว(2516) เป็นวิทยานิพนธ์ ศศ.ม. (ภูมิศาสตร์) ของวิทยาลัยวิชาการศึกษาประสานมิตรหลังจากนั้นก็ไม่มีใครวิจัยเรื่องที่เป็นประโยชน์มากในทำนองนี้อีก การค้าแนวชายแดนไทย-ลาว : กรณีจังหวัดมุกดาหาร วิทยานิพนธ์ ศศ.ม. มศว.มหาสารคาม ปี 2533 ของ อุทิศ เมืองแวง ก็เป็นงานวิจัยที่มีประโยชน์มาก น่าจะมีคนทำในทำนองนี้อีกให้ครบทุกจังหวัดที่มีพรมแดนติดกับเพื่อนบ้าน เพราะปริมาณการค้าเข้าออกระหว่างไทยกับเพื่อนบ้านเพิ่มขึ้นมาก ทั้งฝ่ายเอกชนและฝ่ายราชการต้องการข้อมูลประเภทนี้มาก แต่หาคนทำวิจัยไม่ได้ งานวิจัยที่เหลือ 3 เรื่องเป็นเรื่องเกี่ยวกับการตลาดของพืช คือ งานวิจัยของ วีระ ภาคอภัย แห่งคณะเกษตรศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น เรื่อง การผลิตและการตลาดของงาขาวเมล็ดเล็ก กรณีอำเภอท่าลี่ จังหวัดเลย พ.ศ.2530 และเรื่อง เศรษฐกิจการผลิตงาดำกรณีเพาะปลูกล่าช้ากว่าปกติ บ้านหนองไผ่ ตำบลบรบือ จังหวัดมหาสารคาม พ.ศ.2529 การตลาดไม้ดอกไม้ประดับ จังหวัดนครราชสีมา ของ ไพบูลย์ ก้อนเงิน และ ยุภาพร ทิบุตร (2531) 3 เรื่องนี้เป็นงานวิจัยการตลาดของพืช จึงมีพืชเศรษฐกิจอีกเป็นอันมากที่มีความสำคัญ แต่ขาดการวิจัยการตลาด เช่น ข้าวเจ้า ข้าวเหนียว ข้าวโพด ปอ มันสำปะหลัง อ้อย พืชเหล่านี้มีมูลค่ามากกว่า 90% ของมูลค่าผลผลิตทั้งหมดของอีสาน งานวิจัยที่เหลืออีก 4 เรื่องเป็นงานวิจัยเกี่ยวกับการตลาดของสัตว์ คือ การบริโภคปลาในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (2532) ของกรมประมง ตลาดปลาทะเลและสัตว์น้ำทะเลและอื่น ๆ ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (2532) ของกรมประมงเช่นกัน เศรษฐกิจประมงน้ำจืดในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (2532) ของปรีดา ประพฤติชอบ แห่งคณะเกษตรศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น ปัญหาพิเศษการศึกษารัฐกิจการผลิตและการตลาดกระต่ายสำหรับกลีกรายย่อยในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (2533) ของ วรณา ม่วงงาม งานวิจัยการตลาดที่ควรทำอย่างยิ่งแต่ยังขาดการวิจัย คือ การตลาดของโค กระบือ สุกร ไก่พื้นเมือง และไก่ฟาร์ม ซึ่งเป็นอาหารหลักของคนไทยและคนอีสานที่สำคัญมาก มีปริมาณการซื้อขายแต่ละปีจำนวนมหาศาล แต่ขาดการศึกษาวิจัยการตลาดไปอย่างน่าเสียดาย งานวิจัยการตลาดที่เหลืออีกเรื่อง คือ กรรมวิธีการผลิตรูปแบบ และการตลาดเครื่องปั้นดินเผา (2530) ของ สุวิชัย สถิตวิทยานันท์ และคณะ แห่งคณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น ซึ่งเป็นสินค้าหัตถกรรม ยังมีสินค้าหัตถกรรมและอุตสาหกรรมที่สำคัญต่อเศรษฐกิจของอีสาน แต่ขาดการวิจัย เช่น การตลาดของผ้าไหม เสื้อผ้าตัดกอสว่าง รถจักรยานยนต์ รถปิคอัพ รถอีแต่น รถไถเดินตาม รถบรรทุก รถแมกโคร เป็นต้น

4. กลุ่มงานวิจัยด้านแรงงาน

แรงงานเป็นปัจจัยที่สำคัญในการผลิต ทั้งด้านเกษตร อุตสาหกรรม การค้าและบริการ งานวิจัยด้านแรงงานที่มีอยู่ในขณะนี้ 24 เรื่อง ปรากฏว่าเรื่องที่ทำกันมากที่สุด คือ การเคลื่อนย้ายแรงงาน กับโครงการสร้างงานในชนบท มีอย่างละ 6 เรื่อง เท่ากัน ส่วนใหญ่เป็นผลงานของ พัททษลัทธ ฉายะภุติ อาจารย์คณะเกษตรศาสตร์ และกลุ่มอาจารย์คณะมนุษยศาสตร์ และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น รองลงมาคือ การวิจัยเกี่ยวกับการย้ายถิ่นมี 3 เรื่อง กับผลกระทบของการไปทำงานในตะวันออกกลางมี 3 เรื่อง เท่ากัน งานวิจัยดังกล่าวสะท้อนให้เห็นปัญหาการเกษตรของภาคอีสานที่ล้มเหลว ส่งผลให้ชาวอีสานต้องเคลื่อนย้ายแรงงานไปทำในภาคอื่นและประเทศอื่น บางส่วนย้ายถิ่นไปอยู่ภาคอื่นก็มีงานวิจัยที่เหลืออีก 7 เรื่อง 2 เรื่องเป็นงานวิจัยเกี่ยวกับความต้องการแรงงานหลังจบมัธยมศึกษา เป็นงานวิจัยของวิทยาลัยครูสุรินทร์ และวิทยาลัยครูอุดรธานี เป็นงานวิจัยที่มีประโยชน์มาก วิทยาลัยครูซึ่งมีอยู่ทั่วประเทศถึง 36 แห่ง เฉลี่ยวิทยาลัยครู 1 แห่งต่อ 2 จังหวัด น่าจะทำการวิจัยแบบนี้ทุก 3 ปี เพราะข้อมูลเหล่านี้จะมีประโยชน์มากในการวางแผนพัฒนากำลังคนของประเทศใน 5 ปี 10 ปีข้างหน้า อีก 2 เรื่องเป็นงานวิจัยเกี่ยวกับการหางานทำของบัณฑิตมหาวิทยาลัยขอนแก่น กับเรื่องมหาวิทยาลัยขอนแก่นกับการสนองความต้องการของบุคคลต่าง ๆ ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ซึ่งวิจัยตั้งแต่ปี 2522 ส่วนเรื่องแรกวิจัยในปี 2534/35 งานวิจัยอีก 3 เรื่องที่เหลือมีเรื่อง การลงแขก วัฒนธรรมการทำงาน และการวางแผนการใช้แรงงานของเกษตรกรในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

จะเห็นว่าด้านแรงงานที่ยังขาดการวิจัยให้ลึกซึ้ง คือ งานวิจัยเกี่ยวกับสภาพการจ้างงาน สภาพการทำงาน รายได้สวัสดิการประสิทธิภาพของแรงงานในโรงงานอุตสาหกรรม ทั้งในภาคอีสานและภาคกลาง ซึ่งใช้แรงงานจากภาคอีสานเป็นหลัก แรงงานอีสานในสถานบริการและอุตสาหกรรมก่อสร้าง ทั้งในภาคอีสานและภาคอื่น ซึ่งแรงงานอีสานในภาคต่างๆ ที่กล่าวเหล่านี้เป็นแรงงานหลัก แต่กลับขาดการศึกษาวิจัย รัฐบาลจึงไม่ค่อยรู้ว่าแรงงานเหล่านี้ทุกชั้นยาก ถูกเอารัดเอาเปรียบจากนายจ้างเพียงใด ในขณะที่เขียนบทความนี้ผู้เขียนกำลังทำการวิจัยแรงงานในภาคบริการและภาคอุตสาหกรรม พบว่าแรงงานในสถานบริการน้ำมันทุกแห่งที่สัมภาษณ์มา (ประมาณ 20 แห่ง) ในภาคอีสาน ไม่มีสถานบริการน้ำมันแห่งใดที่ให้ค่าแรงแก่แรงงานตามอัตราค่าจ้างขั้นต่ำ คือ 102 บาท/วันเลย ส่วนมากวันละ 50-80 บาท และต้องทำงานวันละ 9-14 1/2 ชั่วโมง ซึ่งก็ทำงานมากกว่าที่กฎหมายกำหนด แรงงานในโรงงานอุตสาหกรรมในภาคอีสานส่วนใหญ่ โดยเฉพาะโรงงานขนาดกลางและขนาดเล็ก ให้ค่าแรงต่ำกว่าค่าแรงขั้นต่ำที่รัฐบาลกำหนดและยังมีการจ้างในอัตราเด็กฝึกงานหรือทดลองงาน ทั้งๆ ที่กฎหมายห้ามจ้างในอัตราต่ำกว่าค่าแรงขั้นต่ำไม่ว่าจะเป็นเด็กฝึกงาน/ทดลองงาน หรือคนงานประจำ

5. กลุ่มงานวิจัยด้านองค์กรของเกษตรกร ของชุมชน และของกลุ่มอาชีพ

งานวิจัยด้านองค์กรของเกษตรกรได้รับความสนใจจากนักวิชาการอย่างกว้างขวาง โดยเฉพาะงานวิจัยเกี่ยวกับสหกรณ์ ทั้งนี้เพราะนักวิชาการเป็นอันมากเชื่อว่าหากเกษตรกรซึ่งมีเป็นจำนวนมาก แต่อยู่กันกระจัดกระจาย ต่างคนต่างอยู่ จึงถูกเอารัดเอาเปรียบจากคนกลุ่มอื่น มาโดยตลอด การรวมตัวเป็นองค์กร/กลุ่มจะเกิดพลังต่อรองขึ้น

งานวิจัยที่มีจำนวนมากที่สุดในกลุ่มนี้คือ งานวิจัยเกี่ยวกับสหกรณ์มีถึง 14 เรื่อง จากงานวิจัยทั้งหมดในกลุ่มที่ 5 31 เรื่อง คือ เกือบครึ่งหนึ่ง งานวิจัยเรื่องสหกรณ์ยังศึกษาแยกไปอีกเป็นสหกรณ์เฉพาะด้านเช่น ปัญหาการดำเนินการสหกรณ์ออมทรัพย์ และความรู้ความเข้าใจของสมาชิกเกี่ยวกับหลักการสหกรณ์ : ศึกษาเฉพาะกรณีสหกรณ์ออมทรัพย์นครราชสีมา จำกัด (2531) เป็นงานวิจัยของ กนก โตสุรัตน์ และปรีชา อุตระกุล การบริการการจัดการและการมีส่วนร่วมของชาวบ้านในสหกรณ์ร้านค้า (2536) ของจรัญญา วงษ์พรหม กลยุทธ์ในการพัฒนาการดำเนินงานของสหกรณ์การเกษตรในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (2532) ของพรศิริ แสงสุวรรณ และที่ออกจะแปลกสำหรับคนทั่วไป คือ สหกรณ์ผู้ใช้น้ำเป็นงานวิจัยของอรุณ นันทจักร และคณะ ซึ่งงานวิจัยเต็มคือ การศึกษาสภาพปัญหาและการมีส่วนร่วมของเกษตรกรในการจัดตั้งสหกรณ์ผู้ใช้น้ำของโครงการสูบน้ำด้วยพลังงานไฟฟ้าภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (2533) ส่วนใหญ่งานวิจัยในกลุ่มสหกรณ์นี้จะเป็นเรื่องของสหกรณ์ครูและสหกรณ์การเกษตร งานวิจัยกลุ่มต่อมาคือ งานวิจัยเกี่ยวกับศูนย์สาธิตการตลาด หรือกองทุนร้านค้าของหมู่บ้าน มี 6 เรื่อง เช่น งานของ ชุม วงศ์วัฒน์ กองทุนร้านค้าประจำหมู่บ้านบึงหวาย ต.สงเปือย อ.คำชะโนดแก้ว จ.ยโสธร (2532) งานวิจัย (สารนิพนธ์) ของ สมเกียรติ ไสยเลิศ เรื่อง ศูนย์สาธิตการตลาดกับการพัฒนาหมู่บ้านคายนุ่น ต.ราชบุรีเจริญ อ.พยัคฆภูมิพิสัย จ.มหาสารคาม (2532)

งานวิจัยกลุ่มต่อมาคือ งานวิจัยเกี่ยวกับกลุ่มออมทรัพย์มี 3 เรื่อง เช่น งานวิจัยของ ชัน ศรีสวัสดิ์ เรื่อง รูปแบบในการพัฒนาชนบทโดยใช้กลุ่มออมทรัพย์เป็นเครื่องมือ : ศึกษากรณีจังหวัดสุรินทร์ (2532) งานวิจัย (ปริญยานิพนธ์) ของ ธนิต แสงพันธุ์ เรื่อง ผลกระทบทางสังคมและเศรษฐกิจที่สมาชิกได้รับจากกลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิต : ศึกษาเฉพาะกรณีอำเภออมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์ (2532) เป็นต้น

งานวิจัยที่เหลือกระจายกันมาก มีอย่างละ 1 เรื่อง เครดิตยูเนียน ธนาคาร ชาว กองทุนพัฒนาหมู่บ้าน ธนาคารหมู่บ้าน กลุ่มลูกค้า ธ.ก.ส. กลุ่มทอผ้า กลุ่มเกษตรกร และองค์กรชุมชน ในกลุ่มที่กระจัดกระจายนี้ อันหลังทำไว้สมบูรณ์ที่สุด ผู้วิจัยคือ บัณฑิต พรคทิง และคณะ ศึกษาในปี 2535 ได้ศึกษาองค์กรชุมชน 6 แห่ง ใน 6 จังหวัด คือ ศรีสะเกษศึกษาร้านค้า

ศูนย์สาธิต บุรีรัมย์ศึกษากลุ่มเกษตรกรทำนาและร้านค้าของศูนย์สาธิต ขอนแก่นศึกษาหลายกลุ่ม มหาสารคามศึกษากลุ่มธนาคารข้าว ธนาคารโค-กระบือ ภาพลัทธิศึกษากลุ่มเกษตรกร และหนองคายศึกษากลุ่มร้านค้าศูนย์สาธิต ปรากฏว่าของหนองคายและบุรีรัมย์ดำเนินได้ก้าวหน้าดี ของบุรีรัมย์ขยายกิจการจากขายปุ๋ยให้เกษตรกร เป็นตั้งร้านค้าขึ้นถึง 2 ร้าน ตั้งโรงสี (ได้ทุนจากรางวัลชนะเลิศประกวดหมู่บ้านระดับภาค) และปั้มน้ำมัน ความก้าวหน้าของ 2 แห่งนี้เกิดจากผู้นำกลุ่มทุ่มเทให้กับกลุ่มติดกันนาน ประกอบกับเป็นหมู่บ้านใหญ่ อำนาจการซื้อของคนในชุมชนจึงมีมาก มีเงินหมุนเวียนมาก ในขณะที่ชุมชนเล็กกลุ่มไม่ค่อยก้าวหน้า ล้มลุกคลุกคลานเป็นส่วนมาก

6. กลุ่มงานวิจัยเศรษฐกิจอื่น ๆ ที่ไม่อยู่ในข้อ 1-5

งานวิจัยในกลุ่มนี้มี 40 เรื่อง ส่วนใหญ่เป็นวิทยานิพนธ์และสารนิพนธ์ของมหาวิทยาลัย ขอนแก่น มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ และของ มศว.มหาสารคาม เนื้อหาของงานวิจัยแตกต่างกันมากจนจับกลุ่มไม่ได้ เช่น เรื่อง ศักยภาพของชุมชนอีสาน : กรณีศึกษาวัดบ้านคอนแวนต์ ตำบลทุ่งกุลารักษาอำเภอสุวรรณภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด (2533) ของ ชัยชาญ วงศ์สัมฤทธิ์ และคณะ เนื้อหาคล้ายกับประวัติศาสตร์หมู่บ้าน โดยศึกษาตั้งแต่ตั้งหมู่บ้านถึงปัจจุบัน พบว่าศักยภาพของหมู่บ้านในยุคเก่า (ก่อนปี 2504) มีมาก เพราะอาศัยปลาในลำปลับปลา และผักปลาจากป่าริมน้ำ แต่มีปัญหาเรื่องสภาพดินที่เลว การผลิตไม่ค่อยได้ผล ที่ดินไม่ค่อยมีค่า พอเข้าสู่คนพัฒนามีการนำปุ๋ยเคมีเข้ามาใช้ การทำนาได้ผลมากขึ้น ที่ดินมีราคา แต่หมู่บ้านมีศักยภาพทางกายภาพน้อยลง เพราะป่าริมน้ำถูกทำลาย ปลาหายากขึ้น ต้องพึ่งอาหาร (กับข้าว) จากในเมือง พึ่งปุ๋ยเคมีและสินค้าสมัยใหม่จากในเมือง งานวิจัยเรื่อง บทบาทในการหารายได้ของสตรี กรณีศึกษาอาชีพแม่ค้าสินค้าทางด้านการเกษตรในตลาดเขตอำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น (2535) ของ จำปาง แม่นมวาศย์ เป็นงานที่น่าสนใจมาก ศึกษาเจาะลึกแม่ค้าผัก 5 คน ทำให้ทราบถึงกระบวนการค้าผักของคนเหล่านี้ อย่างละเอียด และทราบถึงสาเหตุที่ลงมาทำอาชีพนี้ และทราบถึงผลกระทบต่อครอบครัวของเขาที่แม่บ้านมาทำการค้า แล้วเขาจัดระบบงานในครอบครัวได้อย่างไร งานวิจัยเรื่อง การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจที่เป็นผลมาจากการพัฒนาการท่องเที่ยว : ศึกษาเฉพาะกรณีบ้านเรณู อำเภอเรณู จังหวัดนครพนม (2533) เป็นวิทยานิพนธ์ มศว. มหาสารคาม ของ สุจิต บุตรประเสริฐ การศึกษานักท่องเที่ยวชาวบ้านเพื่อแก้ปัญหาครอบครัวและชุมชน กรณีศึกษาการผลิตไม้กวาด บ้านหนองกะปาด ต.คำชะอี อ.คำชะอี จ.มุกดาหาร (2536) ของสุรัตน์ วรวงค์รัตน์ เป็นงานวิจัยที่น่าสนใจมาก ได้พรรณาถึงพัฒนาการของการผลิตและขายไม้กวาดตั้งแต่ 60 ปีที่แล้วถึงปัจจุบันน่าจะ ได้มีการศึกษาวิจัยอาชีพเสริมเหล่านี้ให้มาก ๆ เพื่อส่งเสริมให้เกิดอาชีพเหล่านี้ในท้องถิ่นอื่น

วิทยานิพนธ์ของ อافر ส่วงษ์สิน เรื่อง ปัจจัยที่มีผลกระทบต่ออุปสงค์ของการขนส่งสินค้าด้วยรถบรรทุกในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ พ.ศ. 2515-2528 (2530) เป็นงานวิจัยที่มีประโยชน์มาก เพราะการขนส่งสินค้าเป็นเสมือนเส้นเลือดของเศรษฐกิจ หากค่าขนส่งแพงจะมีผลกระทบต่อราคาสินค้าทันที ซึ่งจะกระทบชีวิตความเป็นอยู่ของคนทั้งภาค น่าจะได้มีการศึกษาทุกระยะ 2-3 ปี งานวิจัยที่เหลื่อมมีความหลากหลายจัดกลุ่มไม่ได้ เช่น ปัจจัยด้านเศรษฐกิจและสังคมที่มีผลต่อการพัฒนา : ศึกษากรณีหมู่บ้านตงพัฒนา ต.คำเลาะ อ.ไชยวาน จ.อุดรธานี (2532) ของ กวี นามทอง เรื่องสินเชื่อ ความยืดหยุ่นของการใช้จ่ายของครอบครัวชนบท อาชีพเสริม ภัยแล้ง การพัฒนาเพื่อความมั่นคง การประกอบอาชีพของเกษตรกรหลังการเก็บเกี่ยว การดำรงชีวิตของชาวบ้านไร่ที่ดินทำกิน เทศบาล การจัดสรรที่ดิน การพัฒนาชนบท บทบาทของเกษตรกรอำเภอภาวะหนี้สินของเกษตรกร การกระจายรายได้ สภาพเศรษฐกิจของหมู่บ้านตามแนวชายแดน เป็นต้น

กล่าวโดยสรุป งานวิจัยที่มีอยู่เป็นจำนวนมากในเรื่องที่เกี่ยวกับเศรษฐกิจ ส่วนใหญ่วิจัยหนักไปทางการเกษตร (การผลิต) ซึ่งมีทั้งพืชและสัตว์ เทคโนโลยีการเกษตร แต่งานวิจัยทางด้านอุตสาหกรรมซึ่งกำลังขยายตัวมีน้อยมาก มีการทำวิจัยเพียงบางจังหวัดและบางอุตสาหกรรม อุตสาหกรรมก่อสร้าง บ้านจัดสรรซึ่งกำลังขยายตัวมากใน 5 ปีที่ผ่านมาจนถึงขณะนี้ยังไม่มีการวิจัย เช่นเดียวกับภาคการค้า บริการ การตลาด ซึ่งเป็นเรื่องที่มีความสำคัญเพิ่มขึ้นกว่าแต่ก่อนมาก แต่มีการวิจัยน้อยมาก เฉพาะเรื่องการตลาดและการค้ามีการวิจัยเพียง 9 เรื่อง หรือร้อยละ 3.4 ในขณะที่การเกษตรมีการวิจัยถึง 97 เรื่อง หรือร้อยละ 46.6 ซึ่งต่างกัน 10 กว่าเท่า จึงกล่าวได้ว่านักวิชาการละเลยงานวิจัยด้านการค้าและการตลาด ซึ่งมีความสำคัญไม่ยิ่งหย่อนกว่าการผลิต หากผู้ผลิตรู้แต่การผลิตแต่ไม่รู้ว่าจะผลิตแล้วจะขายอย่างไร จะขายใคร ก็เป็นเรื่องที่น่าเศร้า ผู้ผลิตของอีสาน โดยเฉพาะภาคเกษตรกรรม จึงถูกเอาเปรียบตลอดมาถึงเวลาแล้วที่นักวิชาการจะต้องเร่งวิจัยการตลาดของข้าว ข้าวโพด ปอ มันสำปะหลัง อ้อย ตลอดจนพืชและสัตว์เศรษฐกิจอื่น ๆ เพราะหากนักวิชาการไม่ทำแล้วใครจะทำ สำหรับตลาดสินค้าอุตสาหกรรม แม้ นักวิชาการในสถาบันการศึกษายังไม่ทำในตอนนี้อย่างไร เพราะเจ้าของโรงงานเขาจะจ้างคนทำวิจัยการตลาดสำหรับสินค้าที่เขาจะผลิตก่อนหน้าที่จะตั้งโรงงานเสียอีก

การศึกษาวิจัยด้านการเมืองการปกครอง ในภาคอีสาน

แม้อีสานจะเป็นดินแดนที่เก่าแก่มีวัฒนธรรมหลากหลาย ซึ่งควรแก่การศึกษามากมาย เพียงใดก็ตาม แต่ก็ได้รับการเอาใจใส่ในการศึกษาค้นคว้าน้อยมากในอดีต เพิ่งจะมีนักวิชาการทั้งที่เป็นชาวไทยและชาวต่างประเทศได้เริ่มมาสนใจศึกษาค้นคว้าอย่างจริงจังในช่วงหลังปี พ.ศ.

2510 เป็นต้นมาเอง ซึ่งไพฑูรย์ มีกุล (ไพฑูรย์ มีกุล 2531 : 5-11) ได้ทำการสำรวจ และรวบรวมไว้ในหนังสือพรมแดนความรู้ : การศึกษาวัฒนธรรมอีสานไว้ ดังนี้

การศึกษาเรื่องวัฒนธรรมอีสานมีขอบเขตคลุมเนื้อหาทุกสาขาวิชา เพราะวัฒนธรรม เป็นวิถีการดำเนินชีวิตของคนในสังคม และคนในสังคมนั้นสามารถเข้าใจพฤติกรรมและสัญลักษณ์ ร่วมกันได้ วัฒนธรรมอีสานจึงครอบคลุมถึงวิถีชีวิตของคนที่ย้ายอยู่ในดินแดนอีสานในอดีตจนถึง ปัจจุบัน ซึ่งบรรพบุรุษได้สั่งสมถ่ายทอด และปรับปรุงให้เหมาะกับกาลสมัยจนถือได้ว่าเป็นสิ่งที่ดี งามตามความหมายที่กล่าวข้างต้น การพิจารณาผลงานการศึกษาทางวัฒนธรรมอีสานจึงควรเริ่ม จากการศึกษาอดีตอันยาวนานที่ตกทอดเป็นมรดกสืบมา เพื่อทราบพัฒนาการของชุมชนในภาคอีสาน ตามลำดับ

1. การศึกษาวัฒนธรรมชุมชนอีสานในอดีต ตั้งแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์จนถึงสมัย เริ่มยุคประวัติศาสตร์ ยุคนี้เป็นช่วงเวลายาวนาน ตั้งแต่ประมาณ 12,000 ปีลงมาจนถึง 1,500 มาแล้ว และยุคประวัติศาสตร์ ซึ่งเริ่มเมื่อประมาณ พ.ศ. 1000 ลงมาจนถึงปัจจุบัน ส่วนใหญ่เป็นผลงานของนักโบราณคดี นักมานุษยวิทยาโบราณคดี และนักประวัติศาสตร์ เช่น ชิน อัญติ (2517), ศรีศักร วัลลิโภดม (2511; 2520; 2521), นิสิฐ เจริญวงศ์ (2519, 2522), นิติ แสงวัฒน์ (2523), อำพัน กิจงาม (2522; 2527) สถาพร ชวัญยืน (2527) และอื่น ๆ ส่วนนักวิชาการต่างประเทศที่เข้ามาศึกษาร่วมกับนักวิชาการไทย และศึกษาโดยอิสระ เช่น Bayard (1975, 1980) Corman (1971), Corman and Pisit (1976), Solheim (1972, 1980), Higham (1975, 1976, 1979, 1980), และอื่นๆ

วิธีการศึกษาใช้วิธีการแบบสหวิทยาการ (Interdisciplinary Studies) เช่น การขุดค้นชุมชนโบราณ และเมืองโบราณ การสำรวจภาพเขียนสี การสำรวจโบราณสถาน โบราณวัตถุ และการสำรวจโดยอากาศยานถ่ายทางอากาศ เป็นต้น

แนวการวิเคราะห์ใช้วิธีการทางวิทยาศาสตร์จากการตรวจสอบอายุวัตถุทับ โดยอาศัย วิธีคาร์บอน-14 (Carbon-14-test) และกระบวนการเทอร์โมลูมิเนสเซน (Thermoluminescence) และการศึกษาเปรียบเทียบจากวัตถุที่คล้ายคลึงกันที่ได้ผ่านการสลับแล้ว ตลอดจนการศึกษาวิเคราะห์ ทางมานุษยวิทยาวัฒนธรรม ซึ่งสรุปพัฒนาการทางสังคมได้ คือ

1.1 สังคมล่าสัตว์และหาผลไม้ (Hunting and Gathering Society) เป็นสังคมโบราณ มีอายุระหว่าง 12,000 - 5,000 ปีมาแล้ว การดำรงชีวิตของคนในยุคนั้น อาศัยทรัพยากรธรรมชาติที่อยู่ใกล้กับถ้ำที่ตนอยู่ เช่น ล่าสัตว์ เก็บผลไม้ป่า และจับปลาเป็นอาหาร

1.2 สังคมกสิกรรม (Agricultural Society) มีอายุประมาณ

5,000-1,500 ปีมาแล้ว ยังอยู่ในยุคก่อนประวัติศาสตร์ คนในยุคนั้นรู้จักเพาะปลูกและเลี้ยงสัตว์ ชุมชนอยู่ใกล้แหล่งน้ำเป็นส่วนใหญ่ เพราะคนเริ่มใช้เทคโนโลยีในการเพาะปลูกและสร้างที่อยู่อาศัยโดยใช้ประโยชน์จากที่ราบลุ่ม เช่น ที่บ้านเชียง จังหวัดอุดรธานี คนสมัยนั้นรู้จักใช้ควายไถนา เมื่อประมาณ 3,600 ปีมาแล้ว (นิลฐิ เจริญวงศ์ 2522) เป็นต้น

1.3 สังคมเมือง (Urban Society) มีอายุเมื่อประมาณ 1,500 ปีมา จนถึงปัจจุบัน จากภาพถ่ายทางอากาศและการสำรวจโดยวิธีการทาง โบราณคดีมีร่องรอยของชุมชนและเมืองโบราณในภาคอีสานมากกว่า 700 แห่ง กระจายอยู่ตามลุ่มน้ำต่าง ๆ ในแอ่งสกลนคร และแอ่งโคราช (วิทยาลัยครูบุรีรัมย์ 2527:52, 2529:105)

สำหรับการศึกษาชุมชนในสมัยประวัติศาสตร์ ซึ่งเป็นสมัยที่มีจารึกและเอกสารเผยแพร่อย่างกว้างขวาง ตั้งแต่นักประวัติศาสตร์ นักมานุษยวิทยา วัฒนธรรม นักภาษาศาสตร์ นักเศรษฐศาสตร์ และอื่น ๆ ได้อาศัยตำนาน พงศาวดาร นิทานพื้นบ้าน โบราณศิลปวัตถุ เช่น Piriya Kratriksh (1974, 1980) นักวิชาการบางท่านอาศัยการตีความจากจารึกที่พบในอีสานและแหล่งใกล้เคียง เช่น ธวัช บุนนาค (2527, 2529) บางท่านใช้วิธีการสำรวจโบราณสถาน โบราณศิลปวัตถุ แล้วใช้วิธีการศึกษาทางมานุษยวิทยาโบราณคดี เช่น ศรีศักดิ์ วัลลิโภดม (2521, 2527) บางท่านใช้วิธีการทางมานุษยวิทยาสังคมวัฒนธรรมในการศึกษา เช่น ไพฑูรย์ มีกุล (2528, 2529) เป็นต้น

จึงสรุปผลการศึกษาได้ว่า วัฒนธรรมชุมชนอีสานสมัยยุคประวัติศาสตร์ได้รับอิทธิพล สืบทอดทางวัฒนธรรมต่างๆ กันมาคือ

1. ระหว่างพุทธศตวรรษที่ 11-13 อิทธิพลทางวัฒนธรรมและการเมืองของอาณาจักรเจนละ ได้แผ่เข้าสู่อีสานทางบริเวณปากน้ำมูล ในเขตจังหวัดอุบลราชธานี เข้ามาในเขตอีสานใต้
2. ระหว่างพุทธศตวรรษที่ 13-15 แคว้นศรีจนาศะ ในบริเวณตอนต้นลุ่มน้ำมูล (ในเขตจังหวัดนครราชสีมาปัจจุบัน) จารึกที่พบที่เมืองเสมา (ในเขตอำเภอสูงเนิน จังหวัดนครราชสีมา) ระบุนามกษัตริย์ของแคว้นนี้ และบอกให้เราทราบว่าเจ้าผู้ครองนับถือศาสนาพุทธ
3. ระหว่างพุทธศตวรรษที่ 16-18 ได้มีการแพร่ขยายอิทธิพลทางการเมืองและวัฒนธรรมด้านต่างๆ เช่น การสร้างปราสาทและผังเมือง เป็นต้น จากกัมพูชาเข้าสู่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือตามลำน้ำโขงขึ้นไปจนถึงเขตอีสานในจังหวัดนครพนม และสกลนคร และผ่านเทือกเขาพนมดงรัก เข้าสู่ที่ราบลุ่มน้ำมูล และลุ่มน้ำชีตอนบน เช่น ในเขตจังหวัดชัยภูมิ และขอนแก่น ไทยลาว ผู้ไทย ไซ้ เขมร กวย ซ่า ฯลฯ

ตั้งแต่ พ.ศ. 1505 เป็นต้นมา ได้มีนักมานุษยวิทยาชาวอเมริกันเข้ามาศึกษาภาคสนาม ในภาคอีสานหลายคน เช่น Keyes (1966) ใช้แนวการศึกษาชุมชนเดียวแบบจิตวิทยาวัฒนธรรม และได้วิเคราะห์ประวัติอีสานด้วย ส่วนงานของ Kirsch (1967) ได้ศึกษาศาสนาของชาวภูไทที่บ้านหนองสูง จ.สกลนคร โดยเน้นการศึกษาชนงมมานุษยวิทยาวัฒนธรรม และเน้นว่าสัญลักษณ์เป็นสื่อของวัฒนธรรมที่จะกำหนดพฤติกรรมของคนในชุมชนนั้น ๆ ส่วนงานของ Tambiah (1970) ซึ่งศึกษาหมู่บ้านในเขตอำเภอเมือง จ.อุดรธานี โดยใช้ทฤษฎีโครงสร้างนิยม (Structuralism) เขาได้พบว่า วัฒนธรรมพุทธศาสนาและการนับถือผีของชาวไทยลาวในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ทำให้สังคมไทยมีการจัดระบบอย่างมีระเบียบ มีกฎเกณฑ์ที่แน่นอน นับเป็นการค้ำแนวการศึกษาวัฒนธรรมของกลุ่มนักมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยคอร์เนล (ที่บางชั้น) ที่สรุปว่าสังคมไทยมีโครงสร้างที่หลวม ส่วนงานของ ไพฑูรย์ มีกุล (1984) ได้นำเอาวิธีการของประวัติศาสตร์จากเอกสารและจากการบอกเล่า เป็นแนวทางในการศึกษาวัฒนธรรมชุมชนอีสานใต้เสริมงานภาคสนามด้วย ทำให้เห็นภาพของกระบวนการเปลี่ยนแปลงของชุมชนในอดีตและปัจจุบันได้ชัดเจน

การศึกษาสังคมและวัฒนธรรมโดยวิธีการทางมานุษยวิทยา จึงเป็นศาสตร์รวมยอด (Holistic Science) ซึ่งได้นำความรู้จากแขนงวิชาต่าง ๆ และวิธีการหลาย ๆ อย่างในการศึกษา เช่น ใช้แนวการศึกษาวัฒนธรรมอีสาน โดยวิธีการทางประวัติศาสตร์ ทั้งศึกษาจากเอกสารและศึกษาโดยวิธีประวัติศาสตร์บอกเล่า (Oral History) แนวโครงสร้างนิยม (Structuralism) แนวนิเวศวิทยาวัฒนธรรม (Cultural Ecology) แนวมานุษยวิทยาวัฒนธรรม (Cultural Anthropology) และแนวจิตวิทยาวัฒนธรรม (Cultural Psychology) ซึ่งเป็นแนวการศึกษาที่นิยมใช้ศึกษาสังคมและวัฒนธรรมกันมากในปัจจุบัน

งานวิจัยวัฒนธรรมอีสาน ด้านเศรษฐกิจและด้านการเมืองในรอบทศวรรษที่ผ่านมา ผลงานของ พรศักดิ์ ผ่องแผ้ว (1978) เป็นงานวิจัยที่อาศัยเอกสารจากวรรณกรรมอีสานทั้งหมด ซึ่งเป็นแนวการศึกษาแบบโลกทัศน์ (Concept of Worldview) โดยเน้นถึงอิทธิพลและค่านิยมและทัศนคติต่างๆ เกี่ยวกับวิถีดำเนินชีวิตของชาวอีสานซึ่งสืบเนื่องมาจากวัฒนธรรมเป็นสำคัญ เช่น ลักษณะทางพฤติกรรมที่ชาวอีสานแสดงออกทางการเมืองเป็นลักษณะที่นิ่งเฉย (passive) เพราะมีความเชื่อว่าผู้มีบุญวาสนาเท่านั้นที่จะเป็นผู้ปกครอง ส่วนงานวิจัยด้านเศรษฐกิจที่วิเคราะห์แบบเศรษฐศาสตร์การเมือง เช่น งานของฉัตรทิพย์ นาถสุภา (1984) งานของประนุช ทรัพย์สาร (1982) ทำให้ทราบปัญหาที่เกิดขึ้นในท้องถิ่นอีสาน เกิดจากผลกระทบที่เกิดจากวัฒนธรรมภายนอก เช่น การทำสัญญาไมตรีทางการค้ากับต่างประเทศ ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4 เป็นต้นมา ทำให้

ระบบทุนนิยมเริ่มขยายเข้ามา เมื่อมีเส้นทางรถไฟไปถึงอีสาน เศรษฐกิจหมู่บ้าน จึงเริ่มมีการเปลี่ยนแปลง แต่วัฒนธรรมที่เป็น โครงสร้างภายในหมู่บ้านก็ยังไม่แตกสลาย และเปลี่ยนแปลงช้ากว่าภาคอื่น ๆ

อนึ่งการวิจัยวรรณกรรมท้องถิ่น ก็ล้วนแต่เป็นการค้นคว้าวิจัยทางวัฒนธรรมที่สำคัญ เช่น คติชาวบ้าน และวรรณคดีอีสานต่าง ๆ ซึ่งส่วนใหญ่เป็นการรวบรวมวรรณกรรมและข้อมูลจากภาคสนาม เช่น งานของจารุวรรณ ธรรมวัตร (2522) งานของสุภณ สมจิตศรีปัญญา (2524) ทำให้ผู้อ่านได้ความรู้ด้านคติชาวบ้านของชาวอีสาน และทราบถึงอิทธิพลของวรรณกรรมที่มีต่อความเชื่อ จารีต ประเพณีของชาวอีสาน นอกจากนี้ยังมีเอกสารที่ปริวรรตจากตัวหนังสือไทยน้อย หรืออักษรธรรมมาเป็นภาษาไทย เช่น งานของปรีชา นิพทอง เรื่องชูลูนางอ้าว (2524) งานของพระอริยานุวัตร เขมจารี เรื่องกาฬะเกษ (2519) งานของตุนพล ไชยสินธุ์ เรื่องวรรณกรรมพื้นบ้าน, นิทานขุนบรม, โลกธาตุ (2524) และคนอื่น ๆ

ส่วนบทความทางวิชาการที่กล่าวถึงวรรณกรรมอีสานและวิเคราะห์ให้เห็นถึงคุณค่าในด้านคติเตือนใจและปรัชญาชีวิต ซึ่งสามารถดัดแปลงใช้กับวิถีชีวิตของชาวอีสานในปัจจุบันได้ เช่น งานของอุดม บัวศรี (2521, 2522) งานของลัดดา ปานุกัทย (2527) และงานของศิริพร จิตะฐาน (2523) เป็นต้น

นอกจากนี้ยังมีงานด้านดนตรีและการละเล่นพื้นเมืองอีสาน ซึ่งอยู่ในวงจำกัด เช่น ด้านดนตรี ได้แก่ งานของเจริญชัย ชนไพโรจน์ (2515, 2527) งานของสำเริง คำโมง (2522, 2525) ซึ่งเป็นหนังสือที่ใช้เป็นเอกสารประกอบการเรียนการสอนเป็นสำคัญ เช่น แคนวง (2515) เป็นหนังสือที่ใช้ความรู้เรื่องแคนวง วิธีเป่าแคน การเก็บรักษาแคน การฝึกหัดจากบทเพลง เป็นต้น งานเกี่ยวกับการละเล่นพื้นเมืองของเด็กอีสาน (2526) ก็เป็นหนังสือที่ได้ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ชาวบ้าน แล้วนำมารวมไว้ในเล่มเดียวกัน แต่ละชนิดจะกล่าวถึงประวัติความเป็นมาอุปกรณ์การเล่น จำนวนผู้เล่น สถานที่เล่น และวิธีการเล่น งานของฉวีลักษณ์ บุญยะกาญจน (2526) ได้เขียนในเชิงคติชนวิทยา ทำให้สะท้อนภาพของสังคมวัฒนธรรมนั้น ๆ ได้เป็นอย่างดี

สำหรับการศึกษาวิจัยทางด้านการเมืองการปกครอง ได้มีการศึกษาเอาไว้หลายแง่มุม ทั้งในด้านประวัติศาสตร์ การเมืองการปกครอง การเปลี่ยนแปลงระบบการจัดการปกครองและการก่อความไม่สงบทางการเมืองของคนในท้องถิ่น ซึ่งสูญเสียอำนาจไปภายหลังที่ส่วนกลางเข้ามาคุมอำนาจในการปกครองในหัวเมืองอีสาน การใช้สิทธิ์ใช้เสียงในการเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรและสมาชิกองค์การบริหารการปกครองท้องถิ่นการเข้าไปมีส่วนร่วมในทางการเมืองของประชาชน

การปลูกฝังค่านิยมแบบประชาธิปไตยในหมู่ประชาชน การโน้มน้าวชักจูงให้ประชาชนเข้าร่วมในกระบวนการผู้ก่อการร้ายคอมมิวนิสต์และองค์กรประชาชนในรูปแบบของสภาตำบล เป็นต้น ซึ่งผลการศึกษาวิจัยดังกล่าวสามารถสรุปได้เป็นหมวด ๆ ดังนี้

1. การศึกษาเกี่ยวกับประวัติศาสตร์การเมืองการปกครองในภาคอีสาน ได้มี เดิม วิชาคณกิจ (2513) ไพฑูรย์ มีกุล (2517) และนงลักษณ์ ลีเมศิริ (2524) ศึกษาเอาไว้ค่อนข้างจะสมบูรณ์ ซึ่งทำให้เห็นภาพการเกิดขึ้นของหัวเมืองต่าง ๆ ในภาคอีสาน การเปลี่ยนแปลงระบบการจัดการปกครองในภาคอีสาน และการก่อตัวของผู้สูญเสียอำนาจในท้องถิ่น ในระหว่างปี พ.ศ. 2425 - 2445

2. การศึกษาเกี่ยวกับการเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรและสมาชิกสภาเทศบาล ซึ่งเกรียงศักดิ์ เขียวยิ่ง (2522) และกองวิชาการและวางแผนเทศบาลเมืองนครราชสีมา (2533) ได้ศึกษาเอาไว้ได้ทำให้ทราบความรู้พื้นฐานทางการเมืองการรับรู้ข่าวสารและความสนใจเกี่ยวกับการเลือกตั้งตลอดจนการตัดสินใจ ไปใช้สิทธิ์เลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรของประชาชนในจังหวัดขอนแก่น โดยการศึกษาเปรียบเทียบในเขตเทศบาลและนอกเขตเทศบาล ส่วนการศึกษาเกี่ยวกับการเลือกตั้งสมาชิกสภาเทศบาลเมืองนครราชสีมา นั้น ทำให้พบว่า การมาใช้สิทธิ์เลือกตั้งของประชาชนในเขตเทศบาลนั้นมีน้อยมากไม่ถึง 50 เปอร์เซ็นต์ ทั้งนี้ได้แสดงให้เห็นว่าประชาชนมีความรู้ความเข้าใจและการมีส่วนร่วมในการปกครองท้องถิ่นยังอยู่ในระดับที่ต่ำอยู่มาก

3. การศึกษาเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมในทางการเมืองของนักศึกษาและประชาชนในภาคอีสาน ซึ่งมีประสิทธิ์ พรหมพิสุทธิ์ (2512) ประภาส สุทธิอาการ (2531) ประยงค์ นัดสมบูรณ์ (2533) และปรกรณ์ คุณารักษ์ (2522) ได้ศึกษาไว้ทำให้พบได้ว่าประชาชนที่มีฐานะในทางเศรษฐกิจและสังคมต่างกันย่อมมีผลต่อการรับรู้ข่าวสาร และการมีส่วนร่วมในทางการเมืองต่างกัน โดยผู้ที่มีฐานะทางเศรษฐกิจและสังคมดีกว่า จะมีการรับรู้ข่าวสารและการมีส่วนร่วมในทางการเมืองดีกว่าผู้ที่มีฐานะต่ำกว่า สาเหตุสำคัญของการไม่เข้าไปมีส่วนร่วมในการปกครองท้องถิ่นในรูปสภานิติบาลของประชาชนคือ การไม่มีความรู้ ความเข้าใจในการปกครองตนเองของประชาชนและความเคยชินกับระบบการปกครองแบบเดิม โดยที่ยังไม่คุ้นเคยกับระบบใหม่และประการสำคัญทางราชการยังไม่เปิดโอกาสให้ประชาชนเข้าไปมีส่วนร่วมเท่าที่ควร บุคลิกภาพแบบประชาชนไทยของประชาชนมีส่วนสำคัญในการพัฒนาไปสู่การปกครองแบบประชาธิปไตยได้เร็วขึ้น ตรงข้ามกับบุคลิกแบบอำนาจนิยม ซึ่งจะทำให้การพัฒนาได้ช้าลง ในส่วนของนักศึกษานั้น นักศึกษาชายจะมีส่วนร่วมทางการเมืองสูงกว่านักศึกษาหญิง แต่จะมีทัศนคติทางการเมืองไม่ต่างกัน แม้จะมีฐานะทางเศรษฐกิจและสังคมต่างกันก็ตาม

4. การศึกษาเกี่ยวกับการเมืองในท้องถิ่นระดับตำบล ซึ่งมีเกรียงศักดิ์ เขียวยิ่ง และวิไลวัจน์ ฤกษ์ฤทธิ (2527) เกรียงศักดิ์ เขียวยิ่ง และวิรัชภูมิ คงจะจันท์ (2530) ได้ศึกษาสมาตำบลในภาคอีสานและกรณีจังหวัดขอนแก่น ซึ่งพบว่า สมาตำบลเป็นองค์กรพื้นฐานในระดับท้องถิ่นที่จะนำไปสู่การพัฒนาประชาธิปไตยในระดับชาติแต่รูปแบบโครงสร้างและกระบวนการบริหารของสมาตำบลที่เป็นอยู่เป็นรูปแบบที่ถูกกำหนดโดยกฎหมายลักษณะปกครองท้องถิ่น ซึ่งทำให้เจ้าหน้าที่ของรัฐที่เกี่ยวข้องเข้ามามีบทบาทในการบริหารสมาตำบลมากกว่าประชาชนในท้องถิ่นรูปแบบในการบริหารดังกล่าวจึงไม่ใช่ลักษณะของการบริหารเพื่อผลประโยชน์ของประชาชนในท้องถิ่นอย่างแท้จริง แม้ประชาชนในท้องถิ่นจะเห็นว่าสมาตำบลมีความสำคัญต่อการพัฒนาการเมืองในท้องถิ่นอยู่ก็ตามนอกจากนั้นสมาตำบลเองก็มีขีดความสามารถในการบริหารงานพัฒนาสมาตำบลอยู่ในขีดจำกัด โดยเฉพาะความสามารถในด้านการจัดทำแผนและโครงการ การประเมินผล และการปรับปรุงบำรุงโครงการแม้จะมีความสามารถในด้านการบริหารการเงิน การดำเนินงานตามโครงการและการควบคุมติดตามโครงการอยู่ในระดับสูงก็ตาม ซึ่งมีความสามารถดังกล่าวขึ้นอยู่กับการกระจายอำนาจ ความสามารถของคณะกรรมการและระยะเวลาการอยู่ในตำแหน่งของคณะกรรมการด้วย

5. การศึกษาเกี่ยวกับการปลุกฝัง ค่านิยมแบบประชาธิปไตยในหมู่ประชาชน โดยธานี นงนุช ได้ศึกษาในเขตอีสานตอนล่างในปี พ.ศ. 2528 ซึ่งพบว่าโดยรวมแล้ว คนไทยมีค่านิยมแบบประชาธิปไตยอยู่ในระดับกลาง แต่เมื่อเทียบระหว่างเมืองกับชนบทแล้วคนในเขตเมืองจะมีค่านิยมแบบประชาธิปไตยสูงกว่า แต่ทั้งในเขตเมืองและเขตชนบทจะมีการปลุกฝังค่านิยมแบบประชาธิปไตยอยู่ในระดับสูงเช่นกัน แต่ถ้าพิจารณาถึงองค์ประกอบในด้านต่าง ๆ ของการปลุกฝัง ค่านิยมแล้วจะพบว่าค่านิยมในเรื่องความหวัง ใฝ่ผู้อื่นจะมีมากในเขตชนบท ในขณะที่ด้านการเคารพซึ่งกันและกันจะมีมากในเขตเมือง

6. การศึกษาเกี่ยวกับมโนทัศน์ของนักเรียนมัธยมในเรื่องประชาธิปไตย ซึ่งมีจิรวรรณ รัตฤกษ์ชัย ได้ศึกษาในหมู่นักเรียนระดับมัธยมปลายและระดับประกาศนียบัตร วิชาชีพชั้นในเขตการศึกษา 11 ในปี 2525 และพบว่านักเรียนในระดับมัธยมศึกษาตอนปลายและระดับประกาศนียบัตรวิชาชีพชั้นต่างก็มีมโนทัศน์เกี่ยวกับประชาธิปไตยอยู่ในระดับสูง แต่เมื่อนำมาเปรียบเทียบกันแล้วนักเรียนในระดับประกาศนียบัตรวิชาชีพชั้น จะมโนทัศน์สูงกว่าระดับมัธยมปลาย

7. การศึกษาวัฒนธรรมทางการเมืองแบบประชาธิปไตยในหมู่นักศึกษาและประชาชนในภาคอีสาน ซึ่งมีผลวิเคราะห์ (2524) และวิชัย ภูโยธิน (2530) ได้ศึกษาในหมู่ประชาชน นักศึกษา และคณาจารย์ของวิทยาลัยครูในภาคอีสานและพบว่า ประชาชนส่วนใหญ่ได้สนใจในเรื่อง

การเมืองและการรับรู้ข่าวสารจากภายนอกมากนัก ดังนั้นในการพัฒนาทางการเมืองแบบประชาธิปไตยจึงต้องอาศัยกระบวนการให้การศึกษาทั้งในระบบและนอกระบบ รวมทั้งกระบวนการสื่อสารมวลชนในท้องถิ่นด้วยและพบว่าเพศ ระดับการศึกษาและสถานะทางสังคม มีส่วนสำคัญต่อบุคลิกภาพทางการเมืองแบบประชาธิปไตยด้วย

8. การศึกษาเกี่ยวกับวิธีการโน้มน้าวชักจูงให้ประชาชน เข้าร่วมในกระบวนการของผู้ก่อการร้ายคอมมิวนิสต์ ซึ่งวิภาวรรณ กนิษฐนาค ได้ศึกษาไว้ในปี พ.ศ. 2519 ได้พบว่าการโน้มน้าวชักจูงประชาชนให้เข้าไปร่วมในกระบวนการของผู้ก่อการร้ายคอมมิวนิสต์ ในภาคอีสานในอดีตกาล ได้คิดวิธีการหลายรูปแบบด้วยกันที่สำคัญคือ การเสนอให้รางวัลการกระตุ้นให้เกิดความกลัวและการเปลี่ยนทัศนคติของผู้ถูกชักจูง โดยการเสนอข้อมูลด้านเดียว และเลือกบุคคลที่มีบุคลิกน่าเชื่อถือ และมีความรู้ในเรื่องที่จะชักจูงนั้นเป็นอย่างดี แม้จะมีการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับเรื่องราวทางการเมืองการปกครองในภาคอีสานไว้มาแล้วก็ตาม แต่ก็ยังไม่ครอบคลุมในทุกเรื่องทุกประเด็น และยังมีเรื่องสำคัญ ๆ ที่ควรจะได้มีการศึกษาวิจัยกันอีกหลายเรื่อง ดังนี้

1. ประวัติด้านทางการเมืองหลัง 2575-ปัจจุบัน ในแง่สถานการณ์-บทบาท-วิถีทางในการต่อสู้ทางการเมืองของนักการเมือง ตลอดจนผลงานของนักการเมืองอีกคน
2. ด้านของประชาชน ต่อบทบาทของนักการเมืองที่พึงประสงค์ตามหลักการของระบอบประชาธิปไตย โดยศึกษาให้ครอบคลุมทั่วทุกจังหวัดในอีสาน
3. ปัจจัยที่มีผลต่อการมาใช้สิทธิหรือไม่มาใช้สิทธิในการเลือกตั้งของประชาชน
4. สื่อต่าง ๆ ที่สามารถเข้าถึงประชาชนและสามารถกระตุ้นให้ประชาชนมาใช้สิทธิให้มากที่สุด
5. ปัจจัยในการตัดสินใจเลือกและไม่เลือกผู้สมัครในระดับต่าง ๆ
6. พฤติกรรมในการซื้อเสียงของผู้สมัคร เป็นผู้ให้ เงินทองแก่ประชาชนในระดับต่าง ๆ ตลอดจนผลกระทบจากการซื้อเสียงดังกล่าว
7. รูปแบบของการมีส่วนร่วมทางการเมืองของประชาชนในชนบทและ โอกาสในการมีส่วนร่วม ดังกล่าว
8. การสร้างบรรยากาศเพื่อให้เกิดการมีส่วนร่วมของประชาชนภาคีรัฐและองค์กรที่เกี่ยวข้อง
9. กลุ่มประชากรที่มีส่วนร่วมและ ไม่มีส่วนร่วม ในทางการเมือง ในท้องถิ่นต่าง ๆ
10. องค์กรที่มีอิทธิพลต่อการกระตุ้นส่งเสริมให้ประชาชนมีส่วนร่วมในทางการเมือง

11. พฤติกรรมและรูปแบบของการครอบงำทางการบริหารงานและสภาตำบล ตลอดจนเจ้าหน้าที่ของรัฐ ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับสภาตำบล
12. กระบวนการเรียนรู้และพฤติกรรมการบริหารงานของสภาตำบลในภูมิภาคต่าง ๆ ในภาคอีสาน
13. รูปแบบและวิธีการ ในการปลูกฝังค่านิยมแบบประชาธิปไตยที่ดีที่สุด
14. กระบวนการ ในการปลูกฝังค่านิยมแบบประชาธิปไตยในกลุ่มชนระดับต่าง ๆ
15. เครื่องมือสื่อสารที่นำไปสู่ผลสัมฤทธิ์ในการปลูกฝังค่านิยมแบบประชาธิปไตยในกลุ่มชนที่มีความแตกต่างทางด้านวัฒนธรรมและชาตินิยม
16. มิโนทัศน์ของประชาชนที่อยู่ในระบบการศึกษาและอยู่นอกระบบต่อการเมือง การปกครอง ในระบอบประชาธิปไตย
17. ประชาชนที่มีระดับ อายุ การศึกษา อาชีพ ต่างกันมีมิโนทัศน์ทางการเมืองต่างกันหรือไม่
18. ประชาชนที่อยู่ในชุมชนที่อยู่ใกล้เมืองและนอกเมือง มีมิโนทัศน์ทางการเมืองต่างกันหรือไม่
19. ประชาชนต่างชาติพันธุ์และต่างวัฒนธรรม จะมีมิโนทัศน์ทางการเมืองต่างกันหรือไม่
20. ความคาดหวังของประชาชนต่อบทบาทของสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร

บรรณานุกรม

- เกรียงศักดิ์ เขียวยิ่ง. ความรู้ลักษณะพื้นฐานทางการเมือง และพฤติกรรมการใช้สิทธิออกเสียงเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรของประชาชนในจังหวัดขอนแก่น 22 เมษายน 2522.
ขอนแก่น คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 2523.
- เกรียงศักดิ์ เขียวยิ่ง และวิรัช คุมะจันทร์. องค์ประกอบที่มีอิทธิพลต่อขีดความสามารถในการบริหารงานพัฒนาของสภาตำบลในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ. งานวิจัย. กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ, 2530.
- เกรียงศักดิ์ เขียวยิ่ง และวิไลวัลย์ กฤษณะภูติ. การพัฒนาการเมืองท้องถิ่นระดับตำบล : ศึกษาเฉพาะกรณีสภาตำบลในจังหวัดขอนแก่น. งานวิจัย. ขอนแก่น : มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 2527.
- จิรวรรณ ธัญจันทร์. การศึกษามโนทัศน์เกี่ยวกับประชาธิปไตยของนักเรียนระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย และนักเรียนระดับประกาศนียบัตรวิชาชีพ ในเขตการศึกษา 11 ปีการศึกษา 2525.
ปริญยานินธ์. กศ.ม. มหาสารคาม : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม, 2525.
- เจตน์ พลวิเศษ. การศึกษาเปรียบเทียบบุคลิกภาพทางการเมืองระหว่างอาจารย์กับนักศึกษาวิทยาลัยครูในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ. วิทยานิพนธ์. ร.ม. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2524. 307 หน้า.
- ถม ทรัพย์เจริญ. การมีส่วนร่วมทางการเมืองของประชาชนชนบทในประเทศไทย : ศึกษาเฉพาะกรณี อ. คำเขื่อนแก้ว จังหวัดยโสธร. วิทยานิพนธ์. ศศ.ม. มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 2523. 147 หน้า.
- เจิม วิภาคย์นจนกิจ. ประวัติศาสตร์อีสาน. สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย 2531, 2 เล่ม ภาพประกอบ, แผนที่.
- ธานี แงบุญ. ค่านิยมและการปลุกฝังค่านิยมแบบประชาธิปไตยของคนไทยในเขตเมืองและเขตชนบทในภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนล่าง. งานวิจัย. อุบลราชธานี, วิทยาลัยครูอุบลราชธานี, 2528.

นางลักษณ์ ลิ้มศิริ. ความสำคัญของกบฏหัวเมืองอีสาน พ.ศ. 2325-2445. วิทยานิพนธ์. อ.ม. มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2524.

ปกรณ์ คุณารักษ์. ความเข้าใจ ทศนคติ และการมีส่วนร่วมทางการเมืองของนิสิตชั้นปีที่ 4 มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม. วิทยานิพนธ์. ศศ.ม. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2522.

ประภาส สุทธิอาคาร. วัฒนธรรมทางการเมืองแบบประชาธิปไตยของประชาชน อำเภอป่าดู่ จังหวัดยโสธร. วิทยานิพนธ์. ศศ.ม. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 2531.

ประยงค์ บัตร์สมบุรณ์. บุคลิกภาพการมีส่วนร่วมทางการเมืองของครูประจำบาล จังหวัดอุบล-ราชธานี. วิทยานิพนธ์. ร.ม. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2523.

ประสิทธิ์ พรณพิสุทธิ์. การมีส่วนร่วมของประชาชนในการปกครองแบบสุขาภิบาลศึกษาจากกรณีสุขาภิบาลพุทไธสง จังหวัดบุรีรัมย์. วิทยานิพนธ์. ร.ม. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2512. 163 หน้า.

ผ่องพรรณ เกิดพิทักษ์. พฤติกรรมทางการเมืองของนักศึกษามหาวิทยาลัยขอนแก่น. งานวิจัย. คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 2525. 169 หน้า.

วิชัย กุโยธิน. วัฒนธรรมทางการเมืองของนักศึกษาวิทยาลัยครูในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทย : ศึกษาเฉพาะกรณีความภาคภูมิใจในชาติ ความมีสมรรถนะทางการเมือง ระบบไพร่และความมีสมรรถนะทางการเมืองแบบผู้มีส่วนร่วมในการปกครอง. งานวิจัย. กรุงเทพฯ : วิทยาลัยครูพระนคร สหวิทยาลัยรัตนโกสินทร์, 2530.

วิภาพรรณ กนิษฐนาคะ. วิธีการโน้มน้าวใจประชาชนภาคตะวันออกเฉียงเหนือให้เข้าร่วมขบวนการผู้ก่อการร้ายคอมมิวนิสต์. วิทยานิพนธ์. ค.ม. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2519. 70 หน้า.

ประวัติศาสตร์อีสาน

- จอห์น บี เมอร์ด็อค. "กบฏผู้มีบุญ ค.ศ. 1901-1902" นิมพ์พันธุ์ เวสสะโกศล (แปล) ใน ความเชื่อพระศรีอารีย์และกบฏผู้มีบุญในสังคมไทย. สำนักพิมพ์สร้างสรรค์, 2527. หน้า 104-128. (ตีพิมพ์ครั้งแรก 2517).
- ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และประนุช ทรัพย์สาร. "อุดมการณ์ชนกผู้มีบุญอีสาน" ใน ความเชื่อพระศรีอารีย์และกบฏผู้มีบุญในสังคมไทย. สำนักพิมพ์สร้างสรรค์, 2527. หน้า 224-253.
- ชาร์ลส์ เอ็ฟ คายส์. "ความเชื่อเรื่องพระศรีอารีย์ ลัทธิดेरวาท และสังคมไทย" นาฏวิภา ชลิตานนท์ (แปล) ใน ความเชื่อพระศรีอารีย์และกบฏผู้มีบุญในสังคมไทย. สำนักพิมพ์สร้างสรรค์, 2527. หน้า 63-103. (ตีพิมพ์ครั้งแรก 2520).
- เตช บุญนาค. ขบถ ร.ศ. 121. มุลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2524. (ตีพิมพ์ครั้งแรก 2510).
- ธวัช ปุณโณทก. ศิลาจารึกอีสาน. คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง และมูลนิธิโตโยต้า, 2529.
- ธวัช ปุณโณทก. รายงานการวิจัยเอกสารโบราณอีสาน เรื่อง พื้นเวียง : การศึกษาประวัติศาสตร์และวรรณกรรมอีสาน. กรมการฝึกหัดครู, 2523.
- ธีรชัย บุญมาธรรม. ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นหัวเมืองกาฬสินธุ์ พ.ศ. 2336-2450. วิทยานิพนธ์. อ.ม. (ประวัติศาสตร์) จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2527.
- นางลักษณ์ ลิ้มศิริ. ความสำคัญของกบฏหัวเมืองอีสาน พ.ศ. 2325-2445. วิทยานิพนธ์. อ.ม. (ประวัติศาสตร์) มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2524.
- ปิยะฉัตร ปิตะวรรณ. "บทบาทของนักการเมืองจังหวัดอุบลราชธานี (พ.ศ. 2475-2500) ใน เอกสารการสัมมนาประวัติศาสตร์และโบราณคดีอุบลราชธานี. 26-28 กันยายน 2531 วิทยาลัยครูอุบลราชธานี, หน้า 276-310.

พวงไข่มุกต์ คุณารัตนพฤกษ์. ความสำคัญของเมืองนครราชสีมาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (2411-2453). วิทยานิพนธ์. อ.ม. (ประวัติศาสตร์) จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2521.

ไพฑูรย์ มีกุล. การปฏิรูปการปกครองมณฑลอีสาน พ.ศ. 2436-2453. วิทยานิพนธ์. กศ.ม. (ประวัติศาสตร์) วิทยาลัยวิชาการศึกษาประสานมิตร กรมการฝึกหัดครู, 2517.

ระลึก ธานี. "ประวัติศาสตร์อุบลราชธานี สมัยตั้งเมืองอุบลราชธานี" ใน เอกสารการสัมมนาประวัติศาสตร์และโบราณคดีอุบลราชธานี. 26-28 กันยายน 2531 วิทยาลัยครูอุบลราชธานี, หน้า 112-131.

ระลึก ธานี. อุบลราชธานีในอดีต (2335-2475). สำนักงานศึกษาธิการจังหวัดอุบลราชธานี, 2524.

โยเนโอะ อิชือ. "กบฏผู้มีบุญภาคอีสาน" ใน ความเชื่อพระศรีอารีย์และกบฏผู้มีบุญในสังคมไทย. นรเพ็ญ ยันตระกุล ถอดความ สำนักพิมพ์สร้างสรรค์, 2527. หน้า 33-43 (ตีพิมพ์ครั้งแรก 2518).

สุวิทย์ ธีรศาสตร์ (ฝึกชาว). ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับฝรั่งเศส ร.ศ. 112-126. หน่วยศึกษานันทศึกษา กรมการฝึกหัดครู, 2519. (วิทยานิพนธ์ กศ.ม. ประวัติศาสตร์ มศว. ประสานมิตร 2518).

ศรีศักร วัลลิโภดม. องอาจธรรมอีสาน. ศิลปวัฒนธรรม, 2533.

วิโรจน์ พิบบแก้ว. ประวัติศาสตร์อีสานบริเวณลุ่มแม่น้ำชีตอนกลาง ระหว่าง พ.ศ. 2325-2443. วิทยานิพนธ์. กศ.ม. (ประวัติศาสตร์) มศว. ประสานมิตร, 2529.

อรุวรรณ ไชยกล้า. "การปรับปรุงมณฑลอุดร" ใน มณฑลเทศาภิบาล : วิเคราะห์เปรียบเทียบ. วุฒิชัย มูลศิลป์ และสมิทธิ อ่องสกุล (บรรณาธิการ) สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2524. หน้า 150-202 (ปรับปรุงจากปริญญาพันธ์เรื่อง การปรับปรุงการปกครอง และความขัดแย้งกับฝรั่งเศสในมณฑลอุดรระหว่าง พ.ศ. 2436-2453 มคอ. ประสานมิตร 2519).

อุดม นรประเสริฐ. "การศึกษาจารึกเมืองอุบลฯ เพื่อข้อมูลทางประวัติศาสตร์และโบราณคดี" ใน เอกสารการสัมมนาประวัติศาสตร์และโบราณคดีอุบลราชธานี. 26-28 กันยายน 2531 วิทยาลัยครูอุบลราชธานี หน้า 177-261.

อรุณลักษณ์ สิทธิบุตร. มณฑลอีสานและความสำคัญในทางประวัติศาสตร์. วิทยานิพนธ์. อ.ม. (ประวัติศาสตร์) จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2525.

PAITOON MIKUSOL. SOCIAL AND CULTURAL HISTORY OF NORTHEASTERN THAILAND FROM 1868-1910 : A CASE STUDY OF THE HUAMUANG KHAMEN PADONG (SURIN, SANGKHA AND KHUKHAN PH.D. DISSERTATION UNIVERSITY OF WASHINGTON, 1984.

ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจ

201 สิริภมวโรด, สุวิทย์ ประวัติศาสตร์ และภูมิพล และเจ้าป่า. วิจัยเรื่อง การเปลี่ยนแปลง ทางเศรษฐกิจในอุษาคเนย์แม่น้ำมูล ตั้งแต่ พ.ศ. 2475 ถึงปัจจุบัน. สำนักรวบรวมเอกสารวิจัยแห่งชาติ, 2532.

202 สิริภมวโรด, สุวิทย์ ประวัติศาสตร์ และภูมิพล และเจ้าป่า. รายงานการวิจัย เรื่อง ประวัติ ศาสตร์เศรษฐกิจลุ่มแม่น้ำชี ระหว่าง พ.ศ. 2475-2526 กรณีศึกษาพื้นที่ วิจัยอดีต ความเปลี่ยนแปลง และอนาคต. มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 2529.

ภูมิพล และเจ้าป่า. การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจบริเวณลุ่มแม่น้ำมูลตอนบน พ.ศ. 2448- 2468. วิทยานิพนธ์. อ.ม. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2528.

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. หมู่บ้านไทยในอดีต. สำนักพิมพ์สร้างสรรค์, 2527.

ดารารัตน์ เมตตาริกานนท์ และสมศักดิ์ ศรีสันติสุข. รายงานการวิจัยเรื่อง ชาวจีนใน อำเภอสองแห่งของจังหวัดยโสธร : กรณีศึกษาเปรียบเทียบเฉพาะกรณี. มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 2532.

ธีรชัย บุญมาธรรม. "การเก็บส่วยในหัวเมืองอุบลราชธานี ช่วง พ.ศ. 2335-2442" ใน เอกสารการสัมมนาประวัติศาสตร์และโบราณคดีอุบลราชธานี. 26-28 กันยายน 2531 วิทยาลัยครูอุบลราชธานี, หน้า 131-164.

ประนุช ทรัพย์สาร. วิวัฒนาการเศรษฐกิจหมู่บ้านในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย พ.ศ. 2394-2475. วิทยานิพนธ์. อ.ม. (ประวัติศาสตร์) จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2424.

พรณีไล เลิศวิชา. ชาวนาลุ่มน้ำชี. โครงการพัฒนาชนบทอีสาน และสถาบันพัฒนาชนบท, 2532.

สุวิทย์ ธีรศาสตร์. "การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจในชุมชนสองแห่งของจังหวัดอุบลราชธานีตั้งแต่ทศวรรษ 2470 ถึงปัจจุบัน" ใน เอกสารการสัมมนาประวัติศาสตร์และโบราณคดีอุบลราชธานี. 26-28 กันยายน 2531 วิทยาลัยครูอุบลราชธานี, หน้า 338-375.

สุวิทย์ ธีรศาสตร์ และคณะ. รายงานการวิจัยเรื่อง ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจลุ่มแม่น้ำชีตั้งแต่ พ.ศ. 2475 -2528. สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ, 2528.

สุวิทย์ ธีรศาสตร์, ขอบ ดีสวนโคก และสุวัฒน์ วรวงศ์รัตน์. รายงานการวิจัยเรื่อง การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจในชุมชนลุ่มน้ำสงคราม ตั้งแต่ พ.ศ. 2475 ถึง ปัจจุบัน. สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ, 2530.

ประวัติศาสตร์หมู่บ้าน

จุฬาร โชติช่วงนิรันทร. ประวัติศาสตร์หมู่บ้าน : บ้านบ่อขุ ตำบลไถ่ตัก อำเภออำนาจเจริญ จังหวัดอุบลราชธานี. สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2529.

จุฬารักษ์ โชติช่วงนิรันดร์. ประวัติศาสตร์หมู่บ้าน : บ้านโปโล. สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 2527.

จุฬารักษ์ โชติช่วงนิรันดร์ และคณะ. รายงานการวิจัยเรื่อง ประวัติศาสตร์หมู่บ้าน บ้านคำม่วง. โครงการวิจัยระบบการทำฟาร์ม มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 2529.

วรารักษ์ พันธุ์วงศ์ล้อม. รายงานการศึกษาประวัติศาสตร์หมู่บ้าน บ้านถิ่น ตำบลบ้านถิ่น อำเภอโนนสัง จังหวัดอุดรธานี. สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2529.

สุเกสสินี สุภธีระ และมันทนา สามารถ. รายงานวิจัยโครงการประวัติศาสตร์หมู่บ้านไทยหมู่บ้านแฮ็ด ขอนแก่น. สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 2527.

สุเทพ เชาวลิต. บ้านกุดนางอายุ. สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 2528.

สุเมธ แก่นมณี. รายงานการศึกษาวิจัยประวัติศาสตร์หมู่บ้าน ศึกษาเฉพาะกรณีหมู่บ้านโคกกล่าม. มุขนิธิפורต และสถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 2528.

ประวัติศาสตร์การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ การเมือง สังคม และการเปลี่ยนแปลงเฉพาะด้าน

เกรียงศักดิ์ เขียวยิ่ง และคณะ. การเปลี่ยนแปลงของสภาพเศรษฐกิจและสังคมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ : ผลกระทบต่อการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ในทศวรรษหน้า. สถาบันทรัพยากรมนุษย์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2534.

คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. ความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมของประชาชนบริเวณเขื่อนอุบลรัตน์. 2524.

คริสตีเยอง ตายฮาร์ และสมนึก บัญญาสิงห์. นโยบายการพัฒนาและการเปลี่ยนแปลงระบบภายในหมู่บ้านภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ประเทศไทย. สถาบันวิจัยแห่งชาติ ฝรั่งเศส มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 2531.

คำสอน ลีชมพู. การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและวัฒนธรรมช่วงหลังมีไฟฟ้าเข้าสู่ชนบทอีสาน ศึกษาเฉพาะกรณีบ้านกำแมต ตำบลกำแมต อำเภอภูพาน จังหวัดยโสธร. ปรินทิพพานิช ศศ.ม. มศว. มหาสารคาม, 2531.

ชลิต ชัยครรชิต. รายงานการวิจัยเรื่อง พัฒนาการของการใช้ที่ดินและการเปลี่ยนแปลงอาชีพ ของชาวอีสานในชุมชนชนเมืองหลัก : กรณีบ้านโนนขม้น จังหวัดอุดรธานี. RDI, CIDA, TDRI, 2535.

ชอบ ดีสวนโคก. รายงานการวิจัยเรื่อง พัฒนาการของการใช้ที่ดินและการเปลี่ยนแปลงอาชีพ ของชาวอีสานในชุมชนชนเมืองหลัก : กรณีบ้านดอนแก้ว จังหวัดนครราชสีมา. RDI, CIDA, TDRI, 2535.

ดารารัตน์ เมตตาริกานนท์ และสมศักดิ์ ศรีสันติสุข. รายงานการวิจัยเรื่อง การเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจ การเมือง สังคม และวัฒนธรรม ในหมู่บ้านอีสาน : ศึกษากรณี หมู่บ้านนาป่าหนาด. USAID, 2529.

ดุษฎี กาฬอ่อนศรี และสมศักดิ์ ศรีสันติสุข. การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ การเมือง สังคม และวัฒนธรรมในหมู่บ้านอีสาน : กรณีศึกษาหมู่บ้านชาวเขอ. ยูเสด มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 2529.

บัณฑิตา ฝือกพันธ์ และสมศักดิ์ ศรีสันติสุข. รายงานการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ การเมือง สังคม และวัฒนธรรมในหมู่บ้านชาติพันธุ์กวย : ศึกษากรณีหมู่บ้านวาน. USAID, 2532.

ปราณี หมอนทองแดง. ทิศทางการพึ่งตนเองในสังคมที่กำลังเปลี่ยนไป : ศึกษาเฉพาะกรณีหมู่บ้านลองแห่งในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ. วิทยานิพนธ์. มนุษยวิทยามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2534.

ไพโรจน์ สโมสร, อภิชาติ ทองอยู่ และมณีชัย ทองอยู่. การเปลี่ยนแปลงของหมู่บ้านในภาคอีสาน และรูปแบบการพัฒนาที่เหมาะสม. USAID RDI, 2531.

- รุ่งอรุณ ทิมชอุทเถียร และสมศักดิ์ ศรีสันติสุข. รายงานการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ การเมือง สังคม และวัฒนธรรม ในหมู่บ้านชาติพันธุ์ : ศึกษากรณีใหญ่บ้านโนน. USAID, 2532.
- เลิศ บรรเลงเสนาะ. การเปลี่ยนแปลงทางสังคม การเมือง และเศรษฐกิจ ในหมู่บ้านอันเนื่องมาจากความก้าวหน้าทางสังคม : ศึกษาเฉพาะกรณีความเปลี่ยนแปลงของบ้านหัว ตำบลหนองเต็ง อำเภอกระสัง จังหวัดบุรีรัมย์ สืบเนื่องมาจากการสร้างทางหลวงชนบทสายกระสัง-ลำชี. วิทยานิพนธ์. รัฐประศาสนศาสตร์ มหาวิทยาลัย สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์, 2517.
- วิยุทธ์ จำรัสพันธ์, สุวิทย์ ธีรศาสตร์ และดารารัตน์ เมตตาริกานนท์. รายงานการวิจัย เรื่องการเปลี่ยนแปลงทางสังคม วัฒนธรรม และการพัฒนาทางการเมืองในประเทศไทย ช่วง 1950-1990 : กรณีศึกษาภาคอีสาน. สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 2534.
- วีรพล มณีพงษ์. การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม ของชาวนาในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย : ศึกษากรณีบ้านกุดศรี อำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม. วิทยานิพนธ์. ศศ.ม. มศว. มหาสารคาม, 2531.
- สมศักดิ์ ศรีสันติสุข และคณะ. รายงานวิจัยเรื่อง การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ การเมือง สังคม และวัฒนธรรม ในหมู่บ้านเยอ บ้านไทยดำ และบ้านไทยลาว : การศึกษาเปรียบเทียบเฉพาะกรณี. ยูเสต, 2530.
- สมศักดิ์ ศรีสันติสุข, วิยุทธ์ จำรัสพันธ์ และ อุษฎิ์ อายุวัฒน์. รายงานการวิจัยการศึกษาการเปลี่ยนแปลงบทบาทด้านการประกอบอาชีพของชาวชนบทอีสาน. สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 2535.
- สมศักดิ์ ศรีสันติสุข และสุวรรณ บัวทวน. รายงานการวิจัยเรื่อง การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมในชุมชนชาติพันธุ์สองแห่งของจังหวัดกาฬสินธุ์ : การศึกษาเปรียบเทียบเฉพาะกรณี. คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 2528.

- สมศักดิ์ ศรีสันติสุข และสุวรรณ บัวทวน. การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมของชุมชนสองแห่งในจังหวัดขอนแก่น หมู่บ้านอัมพวันและหมู่บ้านคำแก่นคูณ. คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 2527.
- สุวิทย์ ธีรศาสตร์. รายงานการวิจัยเรื่อง พัฒนาการของการใช้ที่ดินและการเปลี่ยนแปลงอาชีพของชาวอีสานในชุมชนชนเมืองหลัก : กรณีบ้านกอก จังหวัดขอนแก่น. CIDA, TDRI, RDI, 2535.
- สุวิทย์ ธีรศาสตร์. รายงานการวิจัยเรื่อง วิวัฒนาการของการบุกเบิกที่ทำกินในเขตป่า : กรณีศึกษานวนทุคาฬิ ตาบลยคาฬิ กิ่งอำเภอกระถินยักร์ จังหวัดขอนแก่น. ธนาคารโลก, 2534.
- สุวิทย์ ธีรศาสตร์. รายงานการวิจัยเรื่อง ศักยภาพของชุมชนอีสาน : กรณีศึกษานบ้านฝาง. สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 2533.
- สุวิทย์ ธีรศาสตร์ และชอบ ดีสวนโคก. รายงานการวิจัยเรื่อง การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม ของหมู่บ้านอีสานเหนือและอีสานกลาง ก่อนและหลังมีแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ. มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 2536.
- สุวิทย์ ธีรศาสตร์, ชอบ ดีสวนโคก และชลิต ชัยครรชิต. รายงานการวิจัยเรื่อง การเปลี่ยนแปลงอาชีพของชาวอีสานในชุมชนชนเมืองหลักตั้งแต่ตั้งชุมชนถึงปัจจุบัน. CIDA, TDRI, RDI, 2535.
- สุวิทย์ ธีรศาสตร์, ชอบ ดีสวนโคก และชลิต ชัยครรชิต. รายงานการวิจัยเรื่อง พัฒนาการของการใช้ที่ดินในชุมชนชนเมืองหลักภาคอีสาน. CIDA, TDRI, RDI, 2535.
- สุวิทย์ ธีรศาสตร์ และสมศักดิ์ ศรีสันติสุข. รายงานการวิจัยเรื่อง การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ การเมือง สังคม และวัฒนธรรมในหมู่บ้านอีสาน : กรณีบ้านโนนตะแบก. USAID และสถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 2529.

อรรถ นันทจักร. กฎหมายอีสานฉบับต่างๆ : รูปแบบและการพัฒนา. ศูนย์วัฒนธรรมอีสาน
โรงเรียนอำนาจเจริญ, 2531.

อรรถ นันทจักร. ประวัติศาสตร์นิพนธ์อีสาน : การศึกษาเชิงวิเคราะห์ประเพณีการจذبนัก
ประวัติศาสตร์หัวเมืองอีสานถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20. วิทยานิพนธ์. อ.ม. (ประวัตี-
ศาสตร์) มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2529.

KEYES, CHARLES F. SOCIOECONOMIC CHANGE IN RAINFED AGRICULTURAL VILLAGES
IN NORTHEASTERN THAILAND. UNIVERSITY OF WASHINGTON, 1982.

การศึกษาเกี่ยวกับชาติพันธุ์

ชบวน พลตรี. การผสมกลมกลืนทางวัฒนธรรมของใช้กับวัฒนธรรมของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ
ศึกษาเฉพาะกรณีใช้ ตำบลกุสุมาลย์ และตำบลโพธิ์ไพศาล อำเภอกุสุมาลย์ จังหวัด
สกลนคร. วิทยานิพนธ์. ศศ.ม. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 2527.

นเรศร์ มุลาสิ, ไพรัช ทาบสรแพร และสินทร ศิลา. ความแปรปรวนในเชิงพันธุกรรม
ของชนกลุ่มน้อยในประเทศไทยภาค 4 : ส่วย ความรู้สิกรสสารเพ็ญยี่ลไฮโอคาร์บาไมด์
และตาบอดสีแดง - เขียว. งานวิจัย. ขอนแก่น : มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 2524.

ปรีชา อุตระกุล และกนก โตสุรัตน์. การศึกษากลุ่มชาติพันธุ์ในประเทศไทย : ชาวบน
งานวิจัย. กรุงเทพฯ : สัมคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2530.

ไพฑูรย์ มีกุล. การศึกษากลุ่มชาติพันธุ์ในประเทศไทย ไทยกาย. งานวิจัย. กรุงเทพฯ :
สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2531.

PAITON MIKUSOL. SOLIAL AND CULTRALISTORY OF NORTHESTEARN THAILAND
ROM 1868 - 1910 : A CASE STUDY OF HUAMUANG KHAMEN PADONG
"(SURIN, SANGKHA AND KHUKHANG)" RESEARCH. N.P. : N.P. 1984.

การศึกษาเกี่ยวกับภาษา

กนกวรรณ อารีย์พัฒนไพบุลย์. การวิเคราะห์ชื่อหมู่บ้านในเขตอำเภอท่าบ่อ จังหวัดหนองคาย. ปริญญานิพนธ์. กศ.ม. มหาสารคาม : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม, 2534.

กนิษฐา รัตนโกเศศ. ลักษณะคำซ้ำในภาษากะเลิง บ้านกรู 5 นครพนม. ปริญญานิพนธ์. กศ.ม. มหาสารคาม : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม, 2533.

กอบกุล มาเวียง. คำลักษณะนามในภาษากะเลิง บ้านดงมะไฟ จังหวัดสกลนคร. ปริญญา
นิพนธ์. ศศ.ม. มหาสารคาม : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม, 2533.

กาญจนา คูวัฒนะศิริ. วรรณยุกต์ในภาษายู้อ. วิทยานิพนธ์. อ.ม. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย, 2523.

กาญจนา พันธุ์คำ. ลักษณะเฉพาะทางด้านเสียงของภาษาลาวในอำเภอเมือง จังหวัดนครปฐม.
วิทยานิพนธ์. อ.ม. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,

คงเดช ประพัฒน์ทอง. ปัจจัยเอกสารโบราณเบื้องต้น 2519-2520. งานวิจัย. กรุงเทพฯ :
กองหอสมุดแห่งชาติ, 2522.

จันทร์แดง คำสือหาญ. อักขรวิทยาอักษรปัลลวะในศิลาจารึกอีสาน. ปริญญานิพนธ์. ศศ.ม.
มหาสารคาม : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม, 2532.

เฉลิม วงกุล และคนอื่นค. หน่วยเสียงภาษาอีสานบ้านโป่งนก ภาษาชาวนบ้านน้ำลาด
เทียบกับภาษากลาง. งานวิจัย. นครราชสีมา : วิทยาลัยครูนครราชสีมา, 2522.

ชวคริต อนันทรากัน. ระบบหน่วยเสียงในภาษาไทยดำ หมู่บ้านนงหนาด ตำบลเอกราช อำเภอ
เชียงคนจังหวัดเลย. ปริญญานิพนธ์. กศ.ม. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศรีนครินทร-
วิโรฒ ประสานมิตร 2521.

- ชูศักดิ์ สารผล. การศึกษาปัญหาการออกเสียงพยัญชนะภาษาอังกฤษของนักเรียนระดับ ม.3 โรงเรียนกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์. ปรินญาณินธ์. กศ.ม. มหาสารคาม : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม, 2533.
- ดิฐ ปาลีคุปต์ และวันทนีย์ ปกรโถม. การเปรียบเทียบเสียง คัพท์ และกระสวนประโยคที่ใช้อยู่เสมอระหว่างภาษาไทยกลางและภาษาไทยอีสานจังหวัดขอนแก่น. งานวิจัย. ขอนแก่น : คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 2521.
- ถาวร สุกงศ. ภาษาถิ่นโคราช การศึกษาในเชิงวิเคราะห์เรื่องเสียงและความหมาย. งานวิจัย. นครราชสีมา : วิทยาลัยครูนครราชสีมา, 2522.
- ทองสุก เกลี้ยงพร้อม. แบบฝึกทักษะการฟังภาษาไทย สำหรับนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 1 ที่พูดภาษาเขมร ในจังหวัดสุรินทร์. วิทยานิพนธ์. ศศ.ม. ขอนแก่น : มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 2531.
- เทพรัตนราชสุดา สยามบรมราชกุมารี, สมเด็จพระ. จารึกที่พบที่ปราสาทหินพนมรุ้ง. วิทยานิพนธ์. อ.ม. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2521.
- ธวัช ปุณโถมก. ศิลาจารึกอีสาน. งานวิจัย. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ม.ป.ป.
- นงพร เตชนราเดช. การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างความเข้าใจความหมายของคำ ประโยค และ อนุเจตกับความสามารถในการอ่านภาษาอังกฤษเพื่อความเข้าใจของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 5 จังหวัดอุดรธานี. ปรินญาณินธ์. กศ.ม. พิษณุโลก : มหาวิทยาลัยนเรศวร, 2534.
- นิตยา ภักดีบัณฑิต. แผนภูมิคิด : การศึกษาเชิงวิเคราะห์. ปรินญาณินธ์. ศศ.ม. มหาสารคาม : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม, 2532.
- ประไพ เลิศธีระวิวัฒน์. ถ้อยคำที่ใช้เป็นสำนวนภาษาขอนแก่น. วิทยานิพนธ์. อ.ม. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2532.

- พงศ์ศิริ นาคพงศ์. การจำแนกคำในภาษาถิ่นขอนแก่น. วิทยานิพนธ์. อ.ม. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2525.
- พนิดา เย็นสมุทร. คำและความหมายในภาษาลาวโซ่ง. วิทยานิพนธ์. ศศ.ม. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2524.
- พัชรราภรณ์ เสวตสุวรรณ. การศึกษาเปรียบเทียบคำศัพท์ภาษาถิ่นอีสานที่ไม่ร่วมเผ่าพันธุ์ภาษาไทยลาวกับภาษาตระกูลไทย. วิทยานิพนธ์. ศศ.ม. มหาสารคาม : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม, 2530.
- พัฒน์พร สุทธิยานุช. การรู้จักและออกเสียงคำภาษาไทยกลางของเด็กก่อนวัยเรียนที่พูดภาษาเขมรเป็นภาษาพื้นเมืองในจังหวัดสุรินทร์. วิทยานิพนธ์. ค.ม. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ม.ป.ป.
- พิรศักดิ์ วรจักร. โครงสร้างอำนาจของชุมชนชาวไทยที่พูดภาษาเขมรในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ : ศึกษาเฉพาะกรณีตำบลพหุรเทศ อำเภอกำแพง จังหวัดสุรินทร์. วิทยานิพนธ์. ศศ.ม. มหาสารคาม : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม, 2530.
- พลูจิตร์ บิดร. การศึกษาประวัติชื่อตำบลและหมู่บ้านในเขตอำเภอพรรณานิคม จังหวัดสกลนคร. วิทยานิพนธ์. กศ.ม. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2521.
- พูนศรี คัมภีร์ปกรณ์. ประวัติของชื่อตำบล และหมู่บ้านในอำเภอเมืองขอนแก่น จังหวัดขอนแก่น. วิทยานิพนธ์. กศ.ม. มหาสารคาม : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม, 2520.
- เพ็ญพักตร์ ลัมลัมพันธ์. อักษรธรรมอีสาน. วิทยานิพนธ์. ศศ.ม. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2525.
- ยุบล ธนสีลังกูร. ส่วนประกอบประเภทเสริมประโยชน์ในภาษาถิ่นอีสาน. วิทยานิพนธ์. อ.ม. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2527.

- รุ่งอรุณ ทัชชหุธรเสียร และวิไลวรรณ สมโสมณ. คำลงท้ายในภาษาถิ่นจังหวัดขอนแก่น.
งานวิจัย. ขอนแก่น : มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 2531.
- วดียู ปาลีคุปต์. การเปรียบเทียบเสียง ศัพท์ และกระบวนประโยค ที่ใช้อยู่เสมอรหว่าง
ภาษาไทย กลาง และภาษาอีสาน จังหวัดขอนแก่น. งานวิจัย. ขอนแก่น : มหา
วิทยาลัยขอนแก่น, 2521.
- วนิดา ตริสินธุรส. ชื่อบ้านนามเมืองในเขตอำเภอโซคชัย จังหวัดนครราชสีมา. ปรินญา
นิพนธ์. ศศ.ม. มหาสารคาม : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม, 2534.
- วาสนา สุตตาสอน. ลักษณะคำซ้ำของภาษาลาวในถิ่นภูเวียง. วิทยานิพนธ์. ศศ.ม.
กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยมหิดล, 2530.
- วิภัณฑิตา ช่วยชูวงศ์. วัฒนธรรมภาษาชื่อหมู่บ้านในจังหวัดมหาสารคาม. ปรินญานิพนธ์.
ศศ.ม. มหาสารคาม : มหาวิทยาลัย.